

Nagy Antalné (sz. Bodnár Juliánna)

Az interjút készítette, szerkesztette: Szilágyi Zsolt

Debrecen, 2010. április-október

Család

A nagyszüleimmel kezdem, mert abban a tanyában születtem, ahol a nagyszülők az én szüleimmel együtt laktak. Ők is öten voltak testvérek, mi is öten vagyunk. Mikor aztán már én megszülettem, a nagyszülők beköltöztek Debrecenbe a Nap utca 20. szám alá, de mi a szülőkkel az öregtanyában maradtunk. Ott nőttem fel, onnan jöttem férjhez a debreceni Halasi utcába.

A bódóháti erdőrészen laktunk Halápon. A századfordulón vagy előtte valahogy telepítették Haláperdőt, Bánkot, Fancsikát, Cserét. Azt nem tudom, hogy ezeket az erdőtelepítőket merről, honnan hozták, de hát messziről nem, mert volt abban böszörményi, nánási, vámospércsi. Gondolom, hogy meghirdették, és akinek családja volt és elvállalta, annak kiadtak egy darab földet – vagyis már erdőrészt –, mert telepíteni kellett. Halápon mindenütt voltak ilyen erdőtelepítők és kunyhók, és mindenütt volt egy tehén, egypár tyúk, hogy még aztán sem szorultak segítségre, mert aztán ezeket a családokat az erdőgazdaság foglalkoztatta ősztől tavaszig. Igen, mert akkor volt az erdővágás. Tavasztól őszig meg a magvetés. Az egyik része ültette, a másik kapálta, és ugye, azt vetett a területébe – míg fel nem nőtt a fa is – krumplit, tengerit, amire éppen nekik meg az állatnak szüksége volt. Sőt saját kis kezükkel csináltak ezek a családok jó kis lakhelyet, istállót az állatoknak, meg kiásták a kutat, körbefonták sövényvel, s már húzta a vizet felfelé. Úgyhogy akkor nem volt vezetékes víz; pedig öt-hat családjuk volt azoknak is.

Visszatérve tehát, a szüleim mindig gazdálkodtak. Mi is a gazdaságban dolgoztunk. Állattartással meg növénytermesztéssel foglalkoztunk. Mert a nagyszüleim az öt gyermeknek, mindnek tanyás ingatlant adtak, mert mindenki a paraszti munkát végezte a családban. Mindenki. Minden gyermekének, mikor férjhez ment meg megnősült 15–20–25 hold földes tanyát adott nagyapám aszerint, melyik hogy érdemelte, mert nem egyformán adta. És akkor lovat, szekeret, tehenet is adott nekik. Mindet így házasította ki az idős nagypapa, az az 1857-es születésű nagypapa. Nagyapámat jobban szeretettük, mint nagyanyámat. Mert nagyanyám olyan veszekedős természet volt. Nem volt jó sosem, amit nagyapám csinált. Pedig nagyapám egy nyugodt ember volt – jaj, úgy szerette az unokákat, minket! Amikor felült a vonatra nagyapám, hogy kijöjjön a tanyára, a csíkos tarisznyában hozta a kis megsodort zacskóban a cukrot, a peracet.

És akkor ugye, nőtt a család, és nőtt az igény. Az eleje már férjhez ment, megnősült. Akkor utána ki-ki a maga gazdája lett. Én voltam a legnagyobb a családban. Aztán tényleg, mint ahogy mondják, hogy a legnagyobbiknak kell a legtöbbet dolgozni. Mert a többi négy testvérem kisebb volt. Én aztán kinti-benti munkát végeztem a kenyérsütéstől a főzésig, meg a fateknőben a heti ruhát mosni, meg az aprólékot, a kotlókat etetni, ültetni... Akkor aztán nekem is családom lett, mert 1938-ban férjhez mentem, s 1940-ben született az első gyermekem. Nekem is öt családom lett. Mind kétkezi munkás. Szerették a mesterséget, amit választottak. (Volt egy sofőr, egy cukrász, egy könyvelő, egy lakatos, a legkisebbik, az meg a Kötszövő Gyárban, majd a Huszár laktanyában dolgozott.)

Így aztán telt-múlt az idő ott. Elérkeztünk oda, hogy nagyanyámék is elhaltak. Nagyapám, az elhalt 1929-ben, nagyanyám még 9 évi özvegység után halt el a Nap utcáról. Akkor aztán tényleg mindenki a maga gazdája lett. Felnőtt a család, kiröppentünk a családi fészekből, ki hogy találta meg a mesterségét vagy a mindennapi kenyérré valóját.

A szülők böszörményiek voltak. Már az előzők is [a nagyszülők is] onnan valók voltak. A szüleim nagyon rendesek voltak. Lehet, hogy édesapám nem volt nagyon vallásos, de

nagyon jó ember volt, szerette a családját. Aztán meg haragudott nagyon a románokra. Mert azt mondta, hogy a magyar fiúknak a lábáról még a csizmát is leszedték a román katonák 1919-ben. Hogy aztán ő volt-e katona, azt nem tudom. Nem hiszem, mert semmiféle fénykép az akkori időből nem volt; ha más nem, egy katonakép volt a családoznál, de neki nem volt. Mikor már eszesek lettünk, sose volt arról szó: „Na én abban a háborúban katona vagy mi voltam.”

De nemcsak az én szüleim, hanem ebből a családból... mindegy, a sógor vagy a sógornő, mind-mind tisztelettudó volt. Ott nem volt senki olyan, hogy rabolt volna, vagy hazudott volna. Összejárt a család. Nyáron kevesebbet, mert a munka kötötte. De télen névnap, disznóölés, olyankor, aki ráért a családból, meg értette a civil disznóölést, az csinálta: ki mit, ki hogy tudta, ki melyik részét tudta jobban csinálni. Az anyám mindig a hurkának volt a mestere. De mindenütt a kolbászt, hurkát, a nagy sonkákat ugyi, meghagyták nyárára, és fel lett füstölve. Mert ugye, jöttek a napszámosok minden családnál – napszámos nélkül nem tudtak létezni. Mert a gyermekek még kicsik voltak, majd mikor már nőttünk, az egyik szántott, a másik nevelte a csirkét, meg ugye, a tehenet, disznót legeltetni kellett mindennap. De úgy máskülönben nagyon emberszerető volt mind, úgyszólván nem volt harag a családban sehol sem. Mivel gyermekkorunkban mindenütt volt gyermek, így egyszer Szabóékhoz mentünk, máskor Veresékhez, Vargáékhoz. Mindenütt volt család, és vasárnaponként a délután a mienk volt. De hétköznap tehenet őrizni, libát őrizni, disznót legeltetni kellett.

Máskülönben egyik a másikat kisegítette. Mert ott volt például a hordás. Olyankor a környék összefogott mind, mert mikor már keresztben volt a búza meg a rozs, és már mindenütt vége volt az aratásnak, megkezdődött a hordás, az asztagolás, és akkor ez a család, meg még a közeli szomszéd is jött, mert az is rá volt utalva a segítségre. Egyik a másik segítségére. Akkor utána jött a cséplés. A cséplés ugyanúgy volt. A cséplőgépnél 21 ember dolgozott. Vigyázni kellett, mert ott is olyan szalmakazlakat raktak a friss szalmából, hogy csak úgy nézett az ember, hogyan viszik fel oda a szalmákat olyan magosra. Azóta is, hogyha eszembe jut, mondom: „Hát istenem, ott a kazal tetején egy ember abba a puha szalmába bele ne...!” Olyan szalmakazlakok voltak, hogy 10 méter.

Ez mindig mindenütt minden évben megismétlődött.

Három családnak volt szőlője, akkor saját bora is volt. Disznóölésnél, névnapnál, ünnepnap összejöttünk. Akkor még mindenkinek a születés- és névnapja nem volt divat. Így a családfő, János bácsi vagy Erzsike néni, Sára néni, Gábor-nap volt csak megülve. Akkor még a gyermeknek se kereszt, se születési éve... nem volt megünnepelve.

A tanya

A tanya az egy nagy épület volt. Nem hiába, nagy család volt. Volt egy nagyszoba egy nagy konyhával. A végiben volt a nagy kamara, ahova cséplés után a szemestakarmánynak külön-külön fiókja volt. Mert ugye 30-40 mázsa, 50 mázsa búzák termettek. Nem volt ekkora kamara, így el voltak rekesztgetve: búza, rozs, árpa. Zab, az nem sok volt, mert annak később volt az ideje, ugye a gépet akkorára már behúzták, és nem nagyon szerették akkor már elővenni a tulajdonosok. A zab, ha nem is sok volt, azt takarmánynak, szalmával együtt elhasználták.

Utána volt egy sütőház. Úgy mondtuk, hogy sütőház. Az úgy volt megépítve, hogy volt egy előtere, meg ahol a kemence felépült, az hozzátartozott, mint egy szoba-konyha. Mert ott nagy hely kellett a kemencének. A sütőház úgy volt megépítve, hogy az előtérből fűtöttük. Ott volt a katlan a sarokban, mert a disznóknak mindennap főzni kellett. Télen a krumplit, a répát. Répavágó volt, ledaráltuk, főztük, meg az apró krumplit. Mellette a kemence, és ott egy szabadkémény volt. Úgyhogy a húsokat ott füstöltük meg mindig. Még kicsit sült is a hús, mert a kemencéből jött a meleg, és csak annyi füstöt kapott, amit a katlan adott, mert a katlanból is, a kemencéből is szabadkéményen ment ki a füst. Ez volt egy különálló épület. A mellett egy nagy istálló: 8 darab marha, meg 6 ló, meg 4 borjú a kisjászolban a jászol mellett. Azt lehet mondani, hogy 15 darab felnőtt állatra való. Végig volt jászol. Feliben lovak voltak, feliben meg a tehének. Itt meg, ahol bejártunk, ott volt a kisjászol, a borjúk ott voltak. Ez volt a nagy ól. Volt mellette egy kis ól, az nádfedeles volt, mert mikor már a borjúk leváltak, se el nem adtuk, meghagytuk

jövőbeli fejősnek, akkor azok oda voltak téve. Ott két jászol volt, ott takarmányozták. Meg télen ezek mind zárható ajtóval voltak, mert hát csak a jószág is fázott.

Dombon van a tanya – ezek a nagy épületek –, utána lentebb a kisebb épületek, de itt megszalad a víz, annyival lentebb van. Ott aztán már kisebb épület is volt: tyúkól, disznóól, mert ott külön kellett majd a kocákat tartani, mikor fialt, külön a hízókat, a malacokat, mindnek rekesz kellett. Sorban: tyúkól, libaól, minden. A mellett van a nagygóré, vagy 200 mázsa tengeri belefér, ha nem több. Mérve sose volt, csak mondták, hogy hány szekér tengeri fér bele. A góré végénél aztán van a gémeskút. Hat méter mélyen van a víz. Úgyhogy ott a környékből, ha jó vizet akartak inni, mindenki odajött. Olyan hideg volt, mint mikor itt a hűtőből kivesszük, mivel 6 méterről jön a víz. Aztán ott van a bejárat a dűlőútról meg a kerítés; körül van kerítve a tanya. Mert ugye muszáj, mert kijön a malac vagy a disznó, nyáron nagyon sok kárt tesz, kitúrja a krumplit, összepocskolja a zöldséget meg a tengerit, mindent. Szóval kell, hogy el legyen kerítve egy tanya. Végül aztán van a gépszín, ott vannak ugye, télire a mezőgazdasági gépek: a vetőgép, az eke, a borona meg a szekér – az mindig volt, azzal közlekedtünk. Az egy olyan nagy szín, hogy az beférjen mind.

Belül a tanyaházban meszelt fal volt. Földes volt, döngölt földdel. Akkor hol volt még a padlós szoba! Mázoltuk. Mázoltuk mindig agyagból. Felhígítottuk és akkor összesepertünk, ahol lyuk volt, ilyen törekes sárt csináltunk, amiből a vályogot vetik, és akkor avval kijavítottuk szépen simára. Ünnepre meg ilyen kiváló ünnepségekre akkor mindig tisztába tettük. Meszeltünk. Ablak volt rajta, nem ezek a mostaniak. Háromablakos, mert az oldalán is volt, a végén is volt. Kiskert volt az ablak alatt, virágoskert; – az anyámnak mindig volt. Ilyenkor nyílt az orgona. Utána vetette a magvasokat. Úgyhogy nemcsak konyhakert, hanem még virágoskert is volt.

Aztán ott nőttünk fel az egy szobában öten. Másutt is úgy volt. Úgy volt a nagyobb családoknál is, hogy egy nagy ház, egy konyha, egy kamara. De visszatérve, a szobában komód volt, láda, kanapé, akkor még nem volt ilyen-olyan fotel. Gyékényágy volt. Azok nagyon jók voltak. Könnyű volt, és olyan jó volt rajta feküdni. Meg hát

minálunk a szobában volt egy vendégágy, mert böszörményiek voltak a szülők. Onnan, ha jött az anyámnak a testvére, mindig egy vendégágy volt a vendégnek is. Aztán ott voltak pár napig. (Böszörmény talán felényi volt abban az időben, úgy kiépült az is, hogy még Debrecent csúffá teszi.) Meg volt egy nagy kihúzhatós asztal is, 12 személyes, és mikor disznóölés vagy névnap volt, az aztán ki volt húzva. A konyhában meg stelázi, asztal ott is, gyékényágy, fekvőhely. Nagy konyha volt. Kellett is. Meg egy óriási nagy vaskályha volt a nagyszobában. Azt akkor télen, disznóöléskor befűtöttük, meg ünnepnap. Úgyhogy mikor én esküdtem, a nagyszobában volt a vacsora. Olyan nagy szoba volt!

Debrecen a tanyáról nézve

Ugyan Haláp Debrecenhez tartozott, de mi tanyasiaknak vallottuk magunkat, mert ott születtünk, ott nőttünk, ott iskoláztak bennünket, onnan jártunk nagyanyámékhoz. Abban az időben mindig jártunk be. Nagyszüleim minden gyermeke szinte naponként volt nagyanyáméknál. Valamelyiknek intéznivalója volt a városban, akkor mindig tudtuk, hogy na, nagyanyám ezt üzente. Gyakran azt üzente nagyanyám, hogy valamelyik gyerek menjen haza vagy vigyen valamit, vagy süssön; vagy ha megyünk, egy köcsög tejet vigyünk vagy egy zsák tengerit a tyúkoknak, mert baromfija volt nagyanyámnak a Nap utca 20. alatt. Mikor zöldült a határ, a lucerna, a répa, annak, aki jött mindig egy zsák zöldet nagyanyáméknak hozni kellett a tyúkoknak. Hiába volt az Ungvári kertben szőlője nagyapámnak, a szőlőben nem lehetett, annyi területet elfoglalni, hogy még a tyúknak is jusson. Ha jöttünk kintről lovas szekérrel, akkor mindig az volt az első reggel: ha lucerna, ha répalevél, ilyen tyúknak való zöldség, káposzta, karalábélevél összekerült, akkor azt behoztuk.

Akkor a nagyszülők nyáron kijártak szétnézni a tanyára a gyerekekhez. Ott, ha az egyik gyerekhez mentek, akkor az befogta a lovat és szekérrel vitte-hozta az öregeket. Akkor fejtük a tehenet, hordtuk a tejet a városra minden nap, mert az állomás is ugyanolyan messze volt, mint az iskola, mert a halápi iskola töviben van a halápi állomás. Akkor

mondták: „Nagyanyátoknak vigyetek egy kanna tejet!” – aki jött, annak hoznia kellett. Míg nagyapám élt [1929-ig], hízójuk is volt a Nap utcán. Ugye daráltattak kint a fiúk, és akkor egy-egy zsák darát vagy árpát hoztak, vagy a tyúkoknak tengerit. Így aztán az egyik család a másiknak az üzenetét átadta, és így mindig tudtunk a városi nagyszülőkről, ők meg mirőlünk, mert egy-egy hun előfordult, egész héten mindig megkerült. Úgyhogy jó volt a kapcsolat, a családi kapcsolat megmaradt továbbra is.

A város csendes, nyugodt volt. Mindezek a régi, öreg házak voltak. Nem volt autó. A régi házak mellett két- vagy háromemeletes épületek is voltak. Az a görbe Balogh-ház is ilyen volt. Így mondtuk. A Nap utcán földszintes háza volt Polgári Miklósnak, báró Gyórfy Miklósnak, aki kádármester volt. A Kossuth utcán, a Burgundiával [utca] majdnem szemben volt egy kisiparos, annak faáru boltja volt, de a saját házában. A sütőlapáttól kezdve kosárt, vesszőseprűt, fateknőket, mindent árult. Ott mindennap minden ki volt pakolva. A nagykapu olyankor ki volt nyitva, mert fedett bejárata volt. Ha valaki ment: „Tessék csak jönni be!” Azt mondja, nekem ez vagy az kéne. Nem állt ott, hogy: „Jaj, becsukom, mert elviszik.” Nem kellett védeni, vigyázni, hogy ellopják.

Akkor a Kandia meg a Kossuth utca sarkán volt a Bőde, aranykoszorús hentesmester. Abban az időben [az 1930-as 40-es évek fordulóján], mikor az én párom is ott dolgozott, 18 alkalmazottja volt. Minden este 9 órakor jártak a postára lovas kocsival, ilyenkor feladták a korábbi budapesti csemegerendelést, így azt már reggel a pesti boltban árulták. Olyan híres készítménye volt. Az olyan becsületes ember volt! Volt egy utcaseprő, aki később, mikor a Halasi utcán laktunk a férjemmel, majdnem szomszédunk lett. Ahányszor jött, mindig felhozta Bőde Gyulát. „Hát – azt mondja –, Bőde bácsi, tessék már összeszedni egy kis kolbászvéget, egy kis maradék szalonnát vagy tepertőt!” Bőde bácsi akkor megtekerte papírból a zacskót: „Na, nesze, egye meg a fene! Van kenyered?” – „Nincsen, Bőde úr.” – „Na, nesze, itt van egy karéj kenyér is.” A Bőde úr bizony olyan volt, de olyan volt az embereihez is. Annak köszönheti tán mind, hogy ember lett belőlük. Volt egy kocsisa – mert hat ló volt Bődénél is, kétlovas, egylovas kocsi –, és ugye, az ki-be járt a nagy kocsival, és a lovaknak is ott volt a Kossuth utcán az istállója, mert két házhely volt a porta. És borzasztó élelmes ember

volt ez a kocsis. Szerette, ha mindig tudott valamit: kapus is volt meg portás is, sőt csendőr volt, többek között. Majd besúgta a Bőde úrnak, hogy Péter, nem tudom én, kicsoda Péter, nagyon gazdálkodik a Bőde úr vagyonával. Besúgták, hogy Péter egy fél tábla szalonnát elkészített, hogyha megy hazafele, hát hazaviszi. Tél volt. Fel volt nagykabátosan öltözve Péter meg mindenki. Na, aztán valami ürügyet felhozott neki a főnök, és azt mondta: „Ülj le, Péter!” Aztán végül rátért a dologra: „Ide figyelj csak! Ez van. Azt mondták, hogy így csinálsz, meg úgy csinálsz.” Hát bizony, a szalonna, amennyi háta volt a Péternek, felül madzagot kötött rá, azt a nyakába akasztotta, a kabátot meg rávette. A Bőde úr meg levetette a kabátját meg a szalonnát is, és agyba-főbe verte Pétert a szalonnával. Hogy azt odaadta-e, vagy nem? – nem tudom. Ez aztán olyan vicces volt, hogy hát bizony, bizony, igaz volt. Mondom, azért sokszor megtréfálták. De jutott, tényleg jutott mindenkinek belőle.

Visszatérve, hogy milyen is volt a város? – a Rákóczi utcán volt a tyúkpiac, és a zöldségpiac is innen a Csapó utcától egészen le a Leány utcáig tartott. Nyáron, mikor zöme volt mindenütt mindennek, akkor azt hiszem, még a torkolatáig is lement. A belső oldalon volt a tyúkpiac, a külső oldalán meg a zöldségpiac. A lábajóságnak a piaca meg a Vezér utcán belül esett. Az ott mind puszta volt. A lóvásár meg a tehénavásár ott volt. A disznóvásár az meg itt volt, ahol a zsidóvásár [*a kirakodó vásár, a Vágóhíd utcán – a szerk.*]. Az már akkor is ott volt, de abban az időben nem a szekérről árulták a malacokat, disznókat, hanem ilyen csapatszámra, nyolc-tízet hajtottak az utcán. Ha összekeveredtek, akkor marakodtak, elszaladtak, visítottak. Jaj, volt ott olyan hajcihe! Télen hozták a kövér disznókat, azt a szekéren hozták. Mérték, visították.

Anyámék bejöttek a városba hetente, merthogy a fűszer elfogyott, ugye, ott messzi volt a bolt. Ott a szomszédból vették át, ha paprika vagy só nem volt a lebbencslevesbe. Mikor jöttünk, felírtuk sorba, hogy mi kell. Meg mikor kifogyott a petró, nem volt gyufa, átmentünk a szomszédba: „Adjál már három szál gyufát, mert még nem megyünk, nem tudunk tüzelni!” Szóval voltak ilyen kihagyások is. Tehát az én anyám többet jött a piacra, mint én, mert ő tudta, hogy mi hiányzik, melyiknek milyen ruha kellett, mert nagyság szerint tudta, nem kellett minket is behozni a tanyáról. „Na, ez biztos jó lesz.”

Még cipőt is úgy vett. Mindig megmérte pálcával, hogy milyen hosszú a lábunk, aztán úgy vett.

Máskülönben akkor nagyon sok új ház a belvárosban, nemcsak hogy nagyon sok, de még kevés se volt. Ezeknek a régieknek több része már lelakott volt abban az időben is. De akinek volt miből megépíteni, azok még most is megvannak. A Kossuth utcának a nyugati oldalán nagyon sok jómódú feketeföld-birtokos volt: Jóna, Vásári meg Mike meg Mile. A debreceni nagygazdák mind a feketeföldön gazdálkodtak. És háza mindnek olyan volt, hogy még azt hiszem, mindet meg lehetne keresni. A Nap utcán a Győrffy-ház is meg a Polgári-ház is ilyen. Még tán a mai napig sem tatarozták, már akkor úgy volt megépítve. Csukott kapualjjal. Sőt az én nagyanyáméknál istálló is volt a Nap utca 20. alatt, de sok helyen így volt. Mezei város volt Debrecen. Kimondottan. Innen jártak ki kocsival a feketeföldi nagygazdák.

Végül mikor [1938-ban] elkerültem hazulról, még sokat visszajártam vonattal Halápra. Már a szülői házhoz. Mert ugye kisebbek voltak a testvérek, oszt elfért a segítség. Meg a vonatra bérletem volt, és akkor olyan jó vonatközlekedés volt Ábrány meg Debrecen között is, hogy délelőtt két vonat is jött befele is és kifele is. Nagyon jó volt. Úgyhogy sokszor kétszer megjártam a várost. Ha valamit elfelejtettünk, ami fontos volt: „Jaj, hát még elérjük a befele menő vonatot!” Aztán gyorsan összeírtuk, ami kell, na ezért, meg azért vissza kellett menni; de az állomás bizony 3 és fél kilométerre volt akkor is.

Tanyasi gazdaság

Egyik őrizte a libát, én például mindig a tehenet őriztem, mert nagy legelő volt a tanyában. Az öcsém a disznót őrizte. Volt két cseléd is, egy kocsis meg egy mindenés. Azok meg a kapálással meg a lábasjószággal foglalkoztak, lóval dolgoztak, szántottak-vetettek. Akinek kicsi földje volt, az nem tartott azért lovat, hogy azt az egy-két hold földjét megszántsa. Azt mondja apámnak: „Gábor bátyám! Holnap meg kéne szántani azt a kis földet.” – „Na majd szólok a Jóskának, oszt elmegy, megszántja.” Így egyik a

másikat ott is kiségitette, mert annak is csak kenyér kell. De lovat nem tudott tartani, meg minek? Azért nem, hogy azt a kis, egy-két hold földjét ősszel-tavasszal felszántsa vagy bevesse vele. Ez így ment évről évre. Akkor, mikor iskolába kerültünk, akkor volt baj. Mindenki iskolában volt, akkor a jószág fizetett rá, mert kevesebb ideig volt a legelőn, mert nekünk mégiscsak meg kellett tanulnunk azt a kis leckét, már ha nem sokat is. Tanulni is meg őrizni is, pásztorkodni is nem tud egyszerre az ember.

Akkor még eke meg vetőgép, borona volt, meg egy pár ló, amivel szántották aztán a földet a családok. A környéken mindenki földműveléssel, a paraszti étellel foglalkozott. Ott aztán ugye, különböző állatfajtákat tartottak – na de akkor mi volt a háziállat? A baromfin kívül disznó, ló, tehén. Volt, mikor a kamarában 10 kotló is ült tojásan. Kacsatojás, mert az anyám, mikor még otthon voltunk, úgy tartottuk a magkacsát is, hogy legalább a két kotló alatt legyen 20–22 kiskacsa. Úgyis eltört a tojás, meg nem volt jó. Akkor a liba, az megkötött, az kiköltötte; – az kint volt a kamarában, mert a tyúkkotlókat bent kellett tartani, mert ha kint ültették, alig tudtuk volna megfogni. Mindig zárt helyben kellett mindennap megetetni. Akkor nőtt a kiskacsa, nőtt a csirke, nőtt a konyhára való minden. A pulyka, a liba meg a kacsa az őszre maradt, mert ha pecsenyének vettük vagy akartuk, kicsi korában még nem lehetett levágni, azoknak kellett az egész nyár. Kint a tanyákon ekkorára, pünkösdkor már mindig rántani való csirkét vágott az anyám. Pünkösdre már az első kotlóalja csirke oda nőtt, hogy lehetett rántani. Akkor aztán ugye csak nőtt, mert azt folyamatosan egész nyáron ültették, oszt mindig volt kisebb is, nagyobb is, tojóállomány volt. Tojást meg ami felesleges csirke volt, a Rákóczi piacra hetente behordtuk.

Galamb is volt, azt is hordtuk be. Az istálló meg a ház háta megett voltak a galambdúcok. Volt, mikor tíz pár kiscalamb is volt. És ha már csirke volt, levesnek nagyon jó volt, de ugye azt napszámos ember nem szopogatja azt a kis csontos galambot. Azt aztán, ahogy jött, összekötöttük párba, oszt azt is vittük a piacra. Akkor, ami felesleges tej volt, kihevítette az anyám abban az időben, és azt is behordtuk. A tejet 27 évig hordtuk; már gyermekkoromban is, azt hiszem, tán még a nagyapámék is. A Szent Anna utca 27. alatt volt egy özvegyasszony a lányával, azok ketten vitték a kis

boltot.

A disznót azelőtt a papa is feldolgozta, úgy értem, az én apám is. Télen disznót vágott nagyapám is. Míg nagyapám megvolt, addig a Nap utcán mindig volt két hízójuk. A gyerekek közül az egyik árpát hozott, a másik tengerit hozott. Szóval így. Mikor eljött a disznóvágás ideje, akkor amelyik fia vagy lyánya értett a disznólkodáshoz, a disznó felbontáshoz – mert akkor még nem volt hentes –, a hurka meg a béltisztítást amelyik menyé vagy a lánya ismerte vagy tudta, azok mind hivatalosak voltak. Amikor disznóölés volt, akkor az apróságokat, a gyermekeket is behozták a szülők. Ott is aludtunk, mert a disznótor sokáig tartott. Szalmát hozott be nagyapám a kisszobába. Leterítette a szalmát, lepedőt rá: „Na, gyerekek!” Sorban ott aludtunk. Az öt testvér, amikor disznóvágás volt, összejött, és aki jobban értett hozzá...

Nem maradt egészben, volt hurka is, kolbász is, a nagy tábla szalonnák a kamarákba. Ilyen nagy állófogas volt, úgy mondták, hogy ösztörű; neki volt borítva a falnak srégen, nehogy kiboruljon. Ott fent voltak a padlásszélen a fogasok, sok deszka volt, hogy a faltól megvédje, és hogy ne boruljon előre, oda voltak a fél oldalszalonnák feltéve. Abban az időben mindenütt, még az utolsó szegény embernek is volt két malaca meg egy fejőstehén. (Meg még egy rossz ló is egy kis rossz szekérral. Abban a világban.) A sütőkonyhában volt felaggatva a hús, kolbász, mert azt is lefüstöltük. Sok volt, egyszerre nem lehetett mindent megenni. Majd aztán, mikor már jól megjárta a füst, akkor bekerült a nagykamarába. Ott volt egy külön szalonnás, de az csak léccel volt elválasztva meg egy ajtóval, mert azt be is lehetett zárni. Meg míg kolbász volt a rúdon, mindig csipkedtük. Majd aztán a szalonna, mert amit télen vágunk, betartott egész nyáron. Akkor nem volt az, hogy avas a szalonna, lökjük a kutyának. Az utolsó cseppig megettük.

Nyáron nem volt benti takarmányozás, csak amit kint evett a tehén is. A disznónak naponta kétszer enni kellett adni, az fűvel nem bírt lenni. Éjszakára meg csak be kellett az istállóba, az ólakba minden baromfit, minden jószágot hajtani, így azt csak takarítani kellett.

Mindenki csak a föld megmunkálásából élt. Akkor napszámosokkal pótolták a szülők a kézi munkást, kapás embert. Mert ugye, csak nagydarab földek voltak azok, 20–25 hold. Abban aztán búza, tengeri, répa, minden volt, ami ugye, kellett a kamarába a jószágnak, meg aztán ugye, úgy próbált az ember dolgozni, hogy még egy kis pengő is jusson a megélhetésre is meg a ruházkodásra is.

Amikor szezonja volt az aratásnak, kapálásnak, tengeritörésnek, akkor édesapámék befogtak a szekérbe, elmentek Martonfalvára meg Acsádra [*10-15 kilométerre – a szerk.*] és onnan hoztak mindig egy hétre való két-három embert, napi munkást, kézi munkást. Megegyeztek a napszámban, kosztot adtunk nekik, meg nem tudom, hogy mennyit, abban az időben egy pengő valamennyi volt a napszám. Lehet, hogy rosszul emlékszem, de minden napra megvolt nekik az. Szombaton megebédeltek, akkor mindnek a napszámot kifizette papa. Kosztolni a napszámosokat persze háromszor naponta kosztoltuk, sőt aratáskor uzsonnát is kellett adni, ilyenkor volt a legnagyobb szükség a szalonnára. Délután 5 órakor hozta apám lefele a finom szalonnát, később paprika, paradicsom is lett vele. A szalonnához meg frissen sült kenyeret adtunk, ha akkor pontosan már kisült. Míg aratás volt, addig uzsonna is volt mindig, mert hosszú volt a délután vacsoráig. Azt lehet mondani, hogy vacsora után, ha jó alkonyat volt, még utána mentek keresztezni. Mert amit nappal levágtak meg bekötöztek, az még ott maradt, azt bekeresztelték, mert hogyha éjszaka eső jött, akkor borzasztón eláztak a kévék. Be volt kötve, de már azt úgy kellett szárítani, szétszórni. Úgyhogy azt be kellett keresztelni – így mondtuk.

Mikor cséplés volt, akkor az én anyám minden embernek – volt, hogy 21 ember is volt a gépnél – egy egész kalácsot sütött. Azok olyan 60-70 dekásak voltak. És mikor vége lett a cséplésnek, akkor az apám fogott két üveg pályinkát. „Na, gyertek sorban!” Apám töltött egy-egy féldeci pályinkát: „Eridj, ott kapsz egy kalácsot.” Vagy én vagy az anyám lehetett segítségére. Így aztán sok segítséggel jött aztán majd a cséplés, a tengeritörés. Mert ugye, a tavaszi munka, az még csak munkát adott. Majd aztán, mikor eljött az

aratásidő, akkor már tudtunk eladni – meg egymásnak is adni, ha kellett egy-egy zsák búzát.

Akkor az ungvári szőlőskertben volt nagyapámnak fél hold szőlője. Idős korára már csak a szőlőre volt gondja, de ott is segítette család, mert már nem tudta egyedül csinálni, mert a szőlő olyan, mint a dinnye: mindig benne kell lenni. Mikor szüret volt, a tanyáról szekérral behoztak engem is a szülők, mert a fél hold szőlőt akkor nap le kellett szüretelni és a nagya szüretelési munkát is el kellett végezni. Mert aztán másnap mindenkinek dolga volt. Nem volt, aki daráljon.

Abban az időben nem is volt daráló sem. Prés az volt, de daráló nem volt, hanem voltak olyan zsákok, olyan kisebb lyukú, mint a halászháló, amin nem ment át a szőlőszem. Volt egy puttonyos, az hordta a kádba a szőlőt. A pajtánál volt a prés is leállítva, oda töltögette be abból a puttonyból. Mert a puttonyosnak csak az volt a dolga, nem is győzte, sokszor nem győzte még hordani se. Tehát, mikor még szőlődaráló nem volt, akkor egy puttonnyal ebbe a zsákba öntöttek és megcsavarták a nyakát, és volt egy kád, alul dugós volt, de az fel volt emelve; léhónak vagy nem tudom, minek mondták. A taposókád alatt le volt ásva. Az egy olyan 50 literes edény volt, hogy az se nem kicsi, se nagy, és azt mindig merték. Ez a taposókád ennek a szélire volt állítva. A taposókádból a dugólyukon ebbe az összesítőbe folyt bele. Onnan hordták be a boroshordókba. Akkor taposták ebben a zsákban, jól megtaposgatták. Maradt benne sok szem, azután ment a présbe.

Mikor jött a szőlődarálónak a divatja, az nagyon jó volt, mert az ugye, minden szemet megtört, már akkor nem kellett taposni. Akkor csak a préskosárba belecsömöszölték, volt ilyen csömőfa, jól megcsömöszölték, majd körbe-körbe húzták a prést. Az mindig lejjebb ment. Akkor felbontották, még nem volt tele a prés, akkor újra megint ezeket ismételték. Mikor meg aztán már az összes szőlő le volt préselve, még azt egy nagy edényben vagy hordóban szétmorzsozták, és abból még egy kis utómust kijött. Ami még kijött, azt se hagyták benne, még azt áteresztették a présen. Így ment. Nagyanyámnak mindig kalácsot kellett sütnie szüretre, meg birkát mindig vágtak. Vacsorára meg már

mindig húsleves volt főtt hússal meg birkapörkölt utána.

A búzát elvitte apám szekérrel a malomba, aztán hozta érte a lisztet. Hozta külön akkor – úgy mondtuk – a nullás lisztet, az volt a finomliszt. Akkor hozta a búzalisztet, az a kenyérliszt volt. De rozst is, mert ez egy homokos vidék vagy rész, s az apámnak rozsvetése is mindig volt. A rozslisztet a búzaliszttel fele-fele arányban keverték össze, vagy ahol nem volt búzaliszt, csak rozslisztből sütöttek kenyeret, ám arra vigyázni kellett, mert azt keményebbre kellett hagyni, mert ha azt úgy hagytuk, mint a búzalisztes kenyeret, nem tudta bevetni a kemencébe, mert a lapátról lefolyt. Mert ugye, meg kellett keleszteni kosarakban. Aztán nagyon jól ki kellett dagasztani annyit, amennyi a kemencébe befért, és utána szakajtókosárba kirakni, vagyis belerakni, betakargatni, oszt mikor szépen megkelt, akkorára a kemencének be kellett hogy füljön. Aztán hol az egyik oldalában a kemencének, hol a másikban ki kellett húzni a pernyét. Mert ha nem húztuk ki, az oldala a kenyérnek nem sült meg, mert ugye a meleg felment, és a hamu alatt nem melegedett a kemence alja. Mikor már megkelt a kenyér: na, nézzük csak, a kemence hogy van, hogy áll a kemence? Ha úgy láttuk, hogy na, még 2-3 kévét neki, akkor egy kicsit visszalapogattuk, hogy várjál még egy kicsit, míg az a kóró [*kukoricaszár*] melegszik. Mert ugye, bepenészedett, ha nem sült jól meg a kenyér. És minden héten, ha napszámos volt, öt kenyeret kellett sütni. Jó nagy kemence volt. Azok bizony voltak olyan 5-6 kilós kenyerek egyben.

Lángos! Apánk szeretett fűteni, mert azt mondta: „Anyja, fűtök, de lángos legyen!” Közben a sütőlapáton elnyújtotta a tésztát nyújtófával anyám olyan nagyra, mint a sütőlapát. Akkor megvizette a házi seprűt, és ott hátul a kemencében égett a csutkakóró, és itt elöl már jó meleg volt, mert ott volt a legmelegebb, mert az mindig száraz volt, sima volt. Akkor a vizes seprűvel a hamut széjjelhúzta, és leterítette a sütőlapátról a lángos tésztát, és akkor a nyújtófával – nem lehetett kézzel, mert meleg volt – megütögette, mert hólyagzott felfele. Mikor már láttuk, hogy mostanra megsült, hirtelen a sütőlapátot alányomtam, és akkor szalonnával kentem, mind a két oldalát sóztam. Úgyhogy a fűtőnek majdnem mindig az volt a napi eledele, ha kenyérsütés volt.

Nagyon szerette apám. Akkor cipót sütöttünk. Ilyen dolgok aztán előkerültek, előjöttek minden héten.

Minden évben már ilyenkorra tavasz körül lement a disznóölés, összegyűlt minden téli avas szalonna – az nem sok volt –, ami már nem volt ehető, zsíros volt, meg ilyen zsíralj, amit nem szerettünk – az szappannak való volt. Volt egy nagy elhasznált edény, de nem volt lyukas, abban gyűlt a kamarában. És mikor összegyűlt, tavasszal anyám mindig kifőzte szappannak. A szappant kétszer kellett lefőzni. Az első lúgot azt ki kellett önteni, mert abban mindenféle felesleges dolog volt. Azt nem lehetett használni mosásra, mert az olyan fekete volt, mint a guba. Hát el lehet gondolni, a sok avas, penészes dolog mind abban volt. A második lúgnak már olyan erős rózsaszín színe lett. Az volt a lúg, azt lehetett használni mosásra is, de a fehérekre nem, inkább a tarkákra. Aztán a faedényeket is ezzel súroltuk.

A szappanfőzés végén anyám csinált egy olyat, mint egy vályogvető, és akkor asszony-szöttes, ponyvadarab is jó volt, ha vékony volt, azzal kibélelte, de meg kellett vizezni. Akkor levettük az üstről, és avval a nagy merőedénnyel ebbe a formába belerakta a lágy szappant. Mert ki kellett húlni neki. Mikor kihűlt, mind egybeállt, mint egy tábla. Két-három napig is állt, nem volt az sürgős, le kellett tenni a földre. Mikor már teljesen kihűlt, meg már idő is volt rá, akkor szétdarabolta az anyám dróttal. Gerendás volt a nagyházban a szoba, és akkor oda felraktuk, mert ott se por, semmi nem bántotta. Olyan száraz volt, hogy az nem ázott el a sok vízben, mint most. Aztán visszatérve, mikor ez a lúg elfogyott, akkor csak a zsírszódát használtuk mindig a mosáshoz; ezt lehetett szabadon kapni. Ha még az se volt, akkor meggyújtottuk a fahamut a mosókondérba – mert fával tüzeltünk télben-nyárban, erdőlakók csak nem szénnel tüzelnek, a szenet nem is ismertük – és vizet öntöttünk rá. Megkavartuk, hogy teljesen jó pötyögős legyen, és ha mosásra készültünk, mindig leöntöttük, mert nagyon jó lúgos volt az akácfának a hamulúgja. Avval is lehetett súrolni is meg mosni is. De nagyon vigyázni kellett, mert a gyermek, ha esetleg megitta, annak annyi volt. Úgyhogy később ezt be is tiltották.

Akkor bizony megszenvedtek a gazdaasszonyok meg akinek mosni kellett, hogy szép legyen, meg tiszta legyen a ruha. Nagyon meg kellett szenvedni. Egész nap tartott a mosás, mikor ezeket a szennyes heti ruhákat mostuk. Kétszer is kellett mosni egy héten. Nem lehetett, hogy csak halomra hordjuk, mert akkor nem győzött az ember a végire járni. Sokkal jobb volt, ha levetette, már be is áztatta, akkor áztatóvízbe tette, másnap meg aztán kimosta, kiteregette. De nagyon vigyázni kellett, mert ha a mosófazék vasból volt és egy kissé már megrozsdásodott, akkor megfogta a ruhát – jaj, hogy hányszor, pont a gallérját! Pont, ahol látszott. Az nem ment ki belőle, úgyhogy nagyon vigyázni kellett. Volt, hogy abrosszal terítettek, na de azt nagyon meg kellett becsülni, mert aztán a bor meg a gyümölcsle, meg egyéb szennyeződés könnyen nyomot hagyott – azt nagyon hamar ki kellett mosni, mert később beleette magát, akkor aztán citrommal... meg volt, amikor folttisztítót is használt az ember, na, de az nem sokat ért. Az volt a legjobb, hogyha a szennyeset legrövidebb időn belül kimosta.

Először megválogattuk a fehéret külön, a színeseket külön. A színeseknek enyhébb víz volt, azoknak nem kellett olyan lúgos, mint a fehéreknek. A színes ruha maradt utoljára, a fehéret kellett mindig előbb kimosni, azt aztán három léből is. Meg ebben a nagy mosófazékban – mindig úgy mondtuk – ki kellett főzni. Abban egy kicsit erősebb szóda volt ebből a zsíros szódából. Akkor az volt a mosópor-helyettesítő, nem volt más. A színesekhez aztán csak egy kevés kis szódát adtunk, vagy egy kis szappannal is ki lehetett mosni. Aztán kitisztáztuk, kiráztuk a színeseket, a kötőket – mert kötőt is varrt anyám, ruhákat varrt, inget, gatyát a férfiaknak. A szóda akkor volt, mikor ez a szappanlúg elfogyott.

Akkor ott volt a mángorló. Olyan volt, mint a redőny, olyan hullámos, ilyen forma, mint egy hegedű, úgy nézett ki. A két végén fogó volt. Meg volt hozzá, mint a sodrófa, egy olyan hosszú, kerek fa. A sima konyharuhát, törülközőt, lepedőket meg amit evvel is meg lehetett csinálni vasalás helyett, azokat szépen formában összehajtogattuk és erre a sodrófaszerúségre rátekertük. Az asztalra tettük a vasalópokrócot, a sodrófát letettük a ruhával együtt, és akkor ezzel a redőnyözött, hullámos fával sorban toszogattuk. És olyan szépen kisimultak. Akkor a kerítésre kitergetük a ruhákat, mert nem volt szárító,

csak a kerítés meg a fagallyak, meg ha olyan bokrok voltak, akkor azokra. Meg a jó időt vártuk, mert esős időben nem is tudott az ember kitergetni. Akkor fel kellett vinni a padlásra. Mikor megszáradtak, akkor ezeket a mángorlós ruhákat is olyan szépen össze lehetett hajtogatni, hogy nem kellett vasalni. Ágyneműt, férfiinget meg az abroszokat, ezeket vasalni kellett.

Öltözködési szokások

Nem volt nagy ruhatárunk. Hétköznap ugye, volt a viselőruha. Azt minden héten – ha eső esett, meg ha téli idő volt – többször kellett váltani. De mindig volt ünneplőruhánk is egy-egy szezonnak, a tavasznak, a nyárnak, a télnek. Télikabát, az csak egy volt – ha volt –, mert ilyen kis köcék, félkabátok voltak. Meg csizmában jártunk, a lyányok is, mert nem lehetett félcipőben menni. Olyan havak voltak, hogy ki sem tudtunk menni az iskolába, mert olyankor az utat még nem takarították. Csak akkor volt út, mikor már vagy egy szekér kitaposta, vagy – ha nagy volt a hófúvás –, azt szét kellett lapátolni. És csizma volt. Nadrág nem volt a lyányoknak abban az időben, csak harisnya. Hétköznap is, mikor már szükség volt, hűvös volt az idő.

Ilyenkor májusban már mezítláb jártunk iskolába. Akkor az én iskolás időmben olyan jó idők voltak, már ilyenkorra kikelt a krumpli, mindenféle zöldség, sipogott a csirke, a kiskacsa, jó idő volt, és mind már ment a maga útján a tanya körül. Mi meg mentünk az iskolába. És akkor ha ünnepnap volt, vagy ha valahova elmentünk – megnézni mondjuk nagyanyámat vagy keresztanyámat, vagy ha keresztapámnak névnapja volt –, akkor aztán mindig volt egy olyan ünneplőruha, hogy jaj, hát arra aztán nagyon vigyázni kellett, mert abból csak az az egy volt. Ahogy nőttünk, akkor mégiscsak kinőttük. Maradt a kisebbre, ha még el nem nyűtt. Ha nem, akkor ugye, annak is csak mindég a szülő igyekezett, hát már az se legyen rongyosabb, mint a nagy. Már ne mondják, hogy egy család, osztán az egyik fel van öltözve, a másik nincs. Mikor ilyen ünnepélyes dolgok voltak az iskolában is – mert ugye március 15-ét is megtartottuk, mindig szavaltunk –,

oda is kokárdával kiöltözve ment minden tanuló, minden gyermek, mégiscsak az ünneplőruhánkban mentünk.

Télen meg kesztyű helyett a zsebbe dugtuk a kezünket, mert a kesztyű csak addig volt meg, míg megvették anyámék, mert úgy nem tudtuk kezelni. Mert ha nem nagyon volt hideg, nem kellett a kesztyű, ha meg hideg volt, akkor már fél kesztyű... nem ért az semmit se. Úgyhogy mivel hátitáska volt, zsebre dugtuk a kezünket, aztán úgy mentünk az iskolába. A csizmában is elfázott a lábunk, mert aztán mikor jég meg hó volt, akkor aztán ahol volt egy kis jég, ott aztán nem volt hó, mert ott kisikáltuk a csizmával. Én is emlékszem még most is, az iskola meg a tanya között volt egy vályoggödör, ott vetették a vályogot, hogyha valaki építkezett. Na aztán az, mikor befagyott! Ott aztán beleszakadtam én is úgy, hogy a csizmának a szárán felül ért a víz. El lehet képzelni! Kiültem a partra, le kellett húzni a csizmát, mert a vizet ki kellett önteni. Milyen jó érzéssel mentünk haza! – majd' lefagyott a lábam a vizes csizmában. Másnap meg csak azt kellett visszahúzni, mert nem volt más. A fiúk csizmában jártak, ilyen paraszti öltözetben. Ha kalapot szeretett, kalapot viselt, ha sapkát, akkor sapkát. Ki milyen fazont vagy formát szeretett. Nagy választék nem volt, mert ugye, ha egy jobb darab volt, az csak drágább is volt.

A ruháink nagyon szépek voltak. Pöttyös, csíkos, virágosak. A fehérnemű akkor nem volt mintás, mint most. Akkor az mind vászon volt. Az én anyámnak varrógépe volt, a szülői háznál tanult meg szabni-varrni gépen. Ő varrta nekünk ezeket. Abban az időben hosszú gatyák voltak, nem ezek a kis fürdőnadrágszerű alsók a férfiaknak, a nőknek is térdig érő bugyogók voltak. Ezek a kis fecske-fehérneműk nem voltak. Hosszú gatyá. Nyáron a nadrágot letették a férfiak. Például aratáskor volt a legnagyobb meleg, ugye, és akkor aztán reggeltől estig, aki kaszál, szakadt róla a víz. Az aztán letette a nadrágot, felgyűrte a gatyaszárát, összehúzta a korcát, aztán az ingujjat felgyűrte. Az volt a neheze ennek a fehérneműnek, hogy bizony nehezen tudtuk mosni. De próbált azért mindenki szépen mosni, mert aztán csúnya volt, ha ránéztek a férfiakra és..., meg lehetett állapítani, hogy milyen a gazdaasszony. A férfiaknak abban az időben csak fehér ing volt. Most a fehér ing csak kimondottan a nyakkendő megjelenésekhez van.

Alsóneműből nem volt sok. Minálunk három váltásnál több, esetleg ha lehetett, egy váltás, az azért mindig volt, ha hirtelen vagy orvoshoz kellett menni, vagy olyan alkalom jött, hogy nem vártuk, hát akkor ugye, kellett egy kis tiszta ruhát venni. Úgy alkalmazta mindig a szülő, hogy legyen a gyermekének is egy váltás, különösen fehérneműből, mert arra nagyon vigyázott, hogy ne a felső legyen tiszta, hanem az alsó. A hétköznapi ruhát, azt kétszer-háromszor váltottuk egy héten. Ami aztán ilyen kimenős volt, azt csak olyan alkalmakkor. Mert aztán milyen a gyermek? Míg iskolába is jártunk, a tinta ráborult, meg veszekedtünk, nem néztük, hogy sár van vagy valami. Sáros lett, elszennyeződött a ruhánk. Úgyhogy ha többször nem, de kétszer váltani kellett az iskolába járóst is. A hétköznapi viseletet is, váltani kellett, mert voltak olyan munkák, hogy bizony... Ha harmat volt vagy megázott az ember, akkor azt már letette. Volt, mikor bőrig áztunk, olyan hirtelen jött az eső, hogy nem értük el a tanyában az ajtót, hogy elhúzódjunk az eső elől. Bőrig áztunk. Olyankor le kellett cserélni. Volt ilyen rongyos, olyan rongyos, de ha száraz volt, az volt a fontos. Meg akkor úgy volt, hogy tényleg, az ember jó időben fürdött – mán a szabadban –, a kút mellett. Felvette a tisztát, a kút mellett ki is mosta, ami olyan volt, hogy nem kellett neki teknő meg főzni meg meleg víz. Kimostuk, kiráztuk, és estére már meg is száradt. Úgyhogy nem volt nagy választék.

Étkezési szokások

Mindent ettünk. Krumplilevest, babot. Káposztát tapostunk 200 literes hordóban télire, mert a disznóölés káposztás toros nélkül nem ment. Meg nem csak disznóöléskor. Utána, mikor disznóölés volt, káposztára került a sor, majd egy kis füstölt hús vagy egy kis füstölt kolbász. Vagy akkor még a fejet is besóztuk, még a fej is füstölés alá ment. Milyen jó volt az a bablevesbe, krumplilevesbe meg a káposztába. Nyáron meg aztán zöldség, tök, minden. A karalábé, a borsó, mindenféle káposzta, zöldbab: futó meg gyalog. Mert a gyalog, az hamarabb letermett. A futó a tengeribe volt vetve, az, míg fel nem futott, nem termett. Az maradt, míg a gyalog elment, akkor jött a futóból. Akkor a

zöldbab, a zsengebab. Akkor télire is vetni kellett a tengeribe a libamájpaszulyt, mert télen ugye törtpaszuly ment, bableves a füstölt hússal meg a lebbencs. A lebbencs, az zacskóból nem fogyhatott ki, mert napszámos is volt, az tejen, kávéban nem tudott dolgozni. Ott már reggelire is szalonna, tepertő, pirított lebbencs volt. Aki azt nem szerette, volt tej, kávé, túró. Mert volt tej, hevített az anyám abban az időben.

Abban az időben nagyon sokféle ilyen-olyan tojásleves, húsleves volt. Vasárnap a húsleves nélkül nem múlhatott el. Az anyám hétvégén járt be a piacra, akkor pedig hozott marhahúst, mert apám nagyon szerette. De mindig vagy csirke vagy tyúk, vagy az, ami már olyan, hogy na, már a fazékba nőtt, nem magnak való, azt így hagytuk, azt már mellé a marhahúsnak. A vasárnapi ebéd kétféle volt, mert a vasárnap mindig ünnep volt.

Jaj, amikor megjött a zöldség és a saláta, az uborka! Mikor a kinti konyhakertből szedtük a salátát meg az uborkát, azt csak akkor ettük – most meg egész télen, hol vagyunk már attól az időtől? Akkor mindent csak akkor ettünk, mikor megtermett a kertben. Akkor ugye, a paradicsomot is télire üvegbe, meg az uborkát ötliteres üvegekbe rakta az anyám. Meggyet csinált, baracklekvárt, szilvalekvárt, gyümölcsöt – jaj, hát így volt. Akkor aztán a káposztához mindig a fejes káposztát tettük. Mert mikor megérett a fodros káposzta, már akkor töltött káposztát a savanyúból csináltunk. Úgy kellett, hogy egy sor gyalult, egy sor fejes, hogy az is kitartson tavaszig, mert csak akkor lett új káposzta, majd május végén meg június elején. Most meg már márciusban volt újkáposzta. A krumplit, azt nagyon szerettük mindnyájan. Ha már krumpli, az már jöhet mindenféle formában: húshoz, hús mellé, hús nélkül, levesnek, törve, így, úgy, amúgy, mindenféleképpen. Mai napig is én a krumpli mellett állok. Nagyon szeretem.

Akkor voltak ezek a kilyukasztott evőszékek – úgy mondtuk –, amire a bográcsot rátették, körülültük, meg a pásztorember is. Ahhoz tányér se kellett, mert a közepén ott volt a nagy lyuk kivágva, és a bogrács ott volt. Mert ugye, a bográcsban megfőtt a pörkölt, megfőtt a slambuc, amihez nem kellett lé. A bográcsban voltak ilyen hosszú, kerek fejű vaskanalak, Mindenkinek volt egy kanál, és kinek mennyi kellett, evett belőle.

De vasárnaponként meg hétköznapon is az ebéd inkább csak levesesből állt. Ritkán volt olyan, hogy kétfogásos: az első leves, a második főzelék vagy főtt tészta, mert az is gyakran előfordult egész héten. Mert hát ugye, mit tudott főzni az ember? Mindig húst nem ehetett. Mindig krumplit nem ehetett. Mindig galuskát, főtt tésztát nem ehetett. Már ugye, reggel lebbencsleves volt. Még azt is a bográcsból meg tudták enni, de jobb volt, ha ki tudták szedni tányérba, mert a bográcsból a szájáig csak lecsepegett mindenkinek, meg ha meleg volt, nem tudta enni, csak tányérból kellett enni.

A gyümölcsök közül főleg almát ettünk. Mindig azt néztük, mi van a földön, mennyi van, mert az már érettebb volt. Mondom, az első terméstől kitarított szüretig az alma. Egy kis szőlő mindenütt volt ősszel. Minálunk is, de az le is kopott akkorára, mire a szüret jött. Kis csemegeszőlő volt. Meg a dió, amit eltettünk télire. Dinnyét is mindig vetettünk, anyám a sárgadinnyét nagyon szerette, de a görögdinnyét is; akkor még azok a kis parasztdinnyék voltak. Nagyon jók voltak. Aztán volt ilyen később érő – úgy mondtuk, hogy csíkos dinnye. Az meg őszre, már mikor a kis görögdinnye vagy parasztdinnye lement, akkor kezdett érni. De azok nagyobbak is voltak. Jaj, hát azok olyan finomak voltak! Az anyám volt a dinnyefeletlős, mert az tudta, hogy melyik az érett. Megjegyezte. Húzott mindig egy numerát, hogy na, ez a csapat már mikor megkezdett érni, akkor azt nézte, hogy egy vagy két vonás, vagy három vonás van-e rajta.

Aztán a sütemények közül a kalács volt. Ünnepnapokon a diós-mákos kalács volt a fő sütemény. De ahhoz volt – úgy mondtuk –, cukros sütemény. Az már egy kicsit tojásosabb vagy zsírosabb volt, oszt abba egy kis lekvárt tettek vagy diót tettek. Meg voltak ezek a húzgált bélesek. Anyám nagyon jól tudta sütni. Az réteyszerű tésztából volt. Abban volt almás, rizses, diós, mákos, túros. Ezt újévre mindig megsütötte. Gábor volt az apám, és Gábor napra mindig megsütötte, a családfőnek a neve napjára.

Amikor anyámék hetente bejöttek a városba, merthogy a fűszer elfogyott – ugye ott messzi volt a bolt –, akkor alig vártuk, hogy hazajöjjenek, mert akkor egy kis cukor, valamilyen cukor mindig volt; meg abban az időben – nem felejttem el – 10 fillér volt egy kis Boci csoki, ilyen kis táblák voltak. Akkor mind kaptunk egy tábla Boci csokit vagy

ilyen-olyan cukrot. A péksüteménynek még hírmondója se volt. Hát volt idebent, mert a városi népek, aki szerette, ugye megvette. De nekünk a tanyán volt kenyér, sült anyám fonatost, csőregét, lángosokat – szóval azért mindig kikerült valami. Ha nagyvásár volt, akkor behozták a nagyvásárra mindahányat [gyerekeket]. Akkor volt a mézes baba, a fiúk mézes lúzát kaptak.

Betegség, tisztálkodás, „szabadidő”

Sokat betegek nem voltunk. Én egy betegségemre emlékszem: mumpszom volt. Az nagyon fáj. Más gyerekbetegségek elkerülték a családot, de a fogfájás, az sokszor elővett. Akkor csak az orvoshoz kellett menni. Vámospércsen volt egy orvos, Vitrovics Gyula, oda jártunk. Mert még akkor nem volt házi orvos, se kerületi, semmi. Vámospércs, az csak 7 kilométerre – míg Debrecen mihozzánk már 15 kilométerre volt –, tehát fele út volt, oda hamarabb eljutottunk. Ilyen kisebb-nagyobb megfázás, köhögés, az előfordult – akkor ugye, teát ittunk meg vizes ruhát használtunk borogatásnak, ha fáj a fejünk.

Székfű, az mindig volt, a belőle főzött teát sebre is használtuk. Inkább ilyen sebes dolgok voltak. Vagy volt olyan, hogy vagy a kapa elvágta a lábát, vagy késsel a kezét elvágta, fente a kaszát, elvágta. Azt aztán ugye, házilag gyógyítottuk. Téptünk, volt ócska rongy, oszt kötöttük, míg meg nem gyógyult. Így volt. Betegség nemigen fordult elő egy családnál sem, nem emlékszem olyan tartós betegségre. Azért az egyik családban, ott volt egy tőlem idősebb fiú, az tüdőbeteg lett. Az itt az Augusztában [*Debreceni Tüdőszanatóriumban – a szerk.*] nagyon sokáig volt. Aztán feljavult annyira... de már nem él. Csak az vitte el, csak az a betegség. De így a többiek, azok köhögésen, fogfájáson kívül fekvőbeteg nem volt sehol sem, hogy gondozni kellett volna, vagy orvost kellett volna hívni, nem volt. Mert ha gyermek született is, szülésznői lakás is volt Haláp-szélien, akkor onnan hozták a szülésznőt, aki él még. Szükség volt rá. Meg oda is elmentünk, hogyha a kisebb gyermekek köhögtek, vagy ment a hasa – a szülésznő azért valamit tudott ajánlani.

Akkor az iskolában első osztályban volt himlőoltás. Akkor volt szemvizsga. Fogvizsga, az nem volt. Valamilyen védőoltások voltak, de úgy ritkán. Mondjuk, évente egyszer egy ilyen általános orvosi vizsgálat is volt, akkor aztán mindenkinek ott kellett lenni. A tanító is tudta, hogy igen, itt van mindenki, mert ugye ott az iskolánál csinálták a gyermekeknek a vizsgálatát.

Tisztálkodni nyáron könnyebb volt, télen meg nehezebb. Már mikor nagyobbak voltunk, akkor ugye, úgy osztottuk be az időt télen – mikor már lefeküdtek a szülők, vagy mikor még kint dolguk volt –, hogy mi, kisebbek rendbe tettük magunkat, megfürödtünk úgy, hogy beleálltunk a teknőbe, a lavórban meg megmosdottunk, és így tiszták lettünk. Nyáron meg ott volt annyira a kanális, mint ide a köves út ehhez a házhoz [50–100 méterre – a szerk.]. Ott volt az erdei útnak a hídja is. A híd alatt beton volt, betongyűrű volt. Mikor tavasszal olvadt a hó, borzasztó sodrása volt a víznek, és ahol kijött a víz, kimosta a partot. Olyan volt, mint egy kis tó, hal is volt benne. Isten tudja, hogy honnan folyt az a víz. Nyáron oda jártunk fürödni. Meg a kútnál volt egy hordó tehénitatáshoz, amibe mindig friss vizet hoztunk. A hordóból locsoltuk a kertet, hogy ne legyen hideg a víz. Nyáron meg lejártunk esténként a kanálishoz, olyan jó meleg volt a víz. Az volt a strand. Otthon nyáron mindig, mindig jaj, de jó volt a friss, langyos vízben lemosakodni! Télen nem lehetett. Télen csak a teknő meg a lavór volt, se zuhany, se fürdőkád. Jó nagy lavórok voltak meg a családi nagyteknő.

Otthon lefogott bennünket a jószág tartás nyáron. Télen meg aztán hóban, fagyban, sárban nem nagyon volt kedvünk játszani, esetleg egy kis hógolyózás vagy valami. De nyáron meg mindenki a jószággal volt elfoglalva, mert a kisebb őrizte a libát, a nagyobb a tehenet, fejni kellett, vinni a tejet, hűteni a tejet. Játékra, mondom, csak úgy vasárnap délután volt aztán szabadidő mindenütt. Mentünk gyöngyvirágot szedni, ibolyát szedni. Érett a vadcserezsnye, mentünk vadcserezsnyét szedni. Mikor öt-hat gyermek összejött, amelyik fiú volt, felmászott a fára, na, de hát a vadcserezsnye olyan volt, hogy az nem hullott le, mint a szilva. Ősszel a galagonya, a kökény a kötönkbe beletört. Akkor aztán otthon: „Mit csináltatok!?” Az iskolába nem mehettünk másnap a mosás miatt.

Mindig faragtunk, csutkababáztunk. Az volt, hogy a csutkából babát csináltunk. Nyáron, mikor már a tengeri kihozta a csövit, akkor ugye, az a nagy selyme csüngött, tényleg, mint egy hajás baba, olyan volt. Törtük, aztán fölöltöztettük. Hát sok idő nem volt, csak annyi, amennyi ebéd után. 3 óra után hajtottuk ki a tehenet, és ebéd után úgy volt egy kis hely vagy az egyik, vagy a másik fa alatt, és akkor ott cserépdarab, ez, az, amaz, virág mindig akadt, úgy magunk formáltuk a babát, a játékot, az asztalt, mindent. Úgyhogy ez volt a játék. Abban az időben nem is ismertünk mást. Csak a csutkából babát, muzsikát, aztán muzsikáltunk rajta. Nem tudom megmutatni. Amikor beesteledett, azt hiszem, nagyanyámtól maradt ott egy dívány, aminek lehajtottuk a támláját, és ott, azt hiszem, hárman vagy négyen is megfértünk gyermekek. Ott aludtunk. És még volt egy ágy, abban mindig ketten aludtunk. A vendégágy meg annak a végiben volt.

És a vallás. Lefekvés előtt csak ritkán imádkoztunk közösen, mert az egyik vagy még nem jött be, vagy már lefeküdt. De otthon anyám sokat énekelgetett. Meg sok imádságot, énekeket tanultunk tőle. Apám, az úgy nem foglalkozott ilyesmivel, az úgy mellőzte a vallást. Anyai nagyapám, az viszont nagyon vallásos volt. Anyám onnan hozta magával. Nagyapám minden vasárnap délelőtt reggeli után felöltözött és ment is, mikor húzta a Bocskai téri harang Böszörményben a gyűlőt. „Na – azt mondja –, megyünk, mert már húzza a harang a gyűlőt.” Akkorára kibokszolta a csizmát, öltözött, meg is reggelizett és ment a templomba. Anyám is nagyon követelte otthon a vallást, de asztali áldást nem mondtunk sose.

Az én tanítóm is megkövetelte minden tantárgytól jobban a hittant. Minden vasárnap kijárt a református pap az iskolába, és akkor ott kellett lennünk. Ilyenkor anyám mindig úgy igyekezett, hogy vagy előtte megfőzött, vagy olyan ebéd volt, amit mikor hazamentünk, már fogyaszthattunk is. Az istentisztelet 9 órakor kezdődött az iskolában. Akkor apám mindig befogott a szekérbe és elvitt bennünket, meg akik arra jártunk. Mert az egész iskola minden vasárnap kint volt. A fiúk leventére jártak, mink meg, az iskolások az istentiszteletre.

A levente meg olyan volt, ahol futni kellett, vigyázzban állni. Sapkájuk is volt, csak ilyen kis ködvágó volt, vagy minek lehet nevezni: leventesapka. És akkor vasárnap ebben kellett nekik mint fél katonáknak megjelenniük. Ilyenkor a honvédségtől volt valami gyakorló, vagyis tanító tiszt, aki ezeket a fiatalokat, köztük az öcsémeket is egy kicsit regulázta, megismertette velük a katonai életet. Ez egy olyan kétórás foglalkozás volt. De minden vasárnap menni kellett, kötelező volt. Szerettek járni a fiúk, mert jó volt, mert ott is összejöttek, egyik a másikával kicsit elbeszélgetett. A leventések nem foglalkoztak fegyverrel, majd csak mikor a katonasorba értek, mármint a sorozáshoz kerültek. Jó is volt. És szép volt, mikor felsorakoztak, haptákba vágták magukat. Ebből állt ki csak a leventeélet.

A tanyasi iskola

Az iskoláról annyit, hogy ugye, házaspár tanító volt az iskolában – már lakással együtt. Azoknak volt egy háztartási alkalmazottjuk, mert mind a ketten tanítottak. Emellett a tanító úr disznót is hizlalt, illetményföldet is kapott, ott is dolgoztunk mi, gyerekek. A nénike tanította az első–második osztályt, a tanító úr meg a három–négyet meg az ötöt. Öt évig három és fél kilométert gyalogoltunk testvéreimmel együtt minden reggel oda, tanítás után pedig vissza, ahol laktunk. Reggel 8-ra jártunk iskolába, ami 12-ig, fél 1-ig tartott.

Az első osztályban nem volt, csak palavessző meg palatábla. A második osztályban már ceruzával kellett írunk, mert az első osztályban csak palatábla volt. Mint egy kő, olyan volt a palatábla, rámája volt. Az egyik oldala egy kis vonalas volt, a másik oldala kockás volt. Úgyhogy az első osztályban a napi feladatot vagy a másnapra való feladatot azon végeztük, ha írás volt, ha számtan volt; a számtant a kockásra írtuk, az írivalót meg a vonalásra palavesszővel. De a palavesszőt, ha leejtettük, az háromfele is eltört. Akkor már venni kellett. Elsőben még nem volt tinta, majd csak a harmadikban meg a másodikban. Az volt a jó, hogy az iskolában volt ilyen füzetvásár. Vagyis tartottak füzetet, hogyha a tinta ráömlött, vagy az uzsonnán elzsírozódott, mert együtt volt az

uzsonna egy kis papírban a könyvvel a táskában. Vagy voltak ilyen madzagos ruhazacskók, úgy hívtuk, hogy bakó. A legtöbb gyereknek az volt. Mint a gatyába, a madzag behúzva, a nyakába akasztotta úgy, mint a szeredás, oszt nem kellett táska. De aztán volt, mikor csupa zsír lett még a könyv is, nemcsak a füzet. Harmadikban aztán követelmény volt tintával írni. Na, aztán kálváriás volt, mert a tintásüvegek mind ott voltak a padban, ki lehetett venni. Nem volt sose olyan nap, hogy vagy az egyiknek, vagy a másiknak a tintája ki ne borult volna.

Az iskolában ilyen íróeszközök voltak, mint a füzet, a ceruza, a penna vagy a pennahegyek. Azt, ha megnyomta a gyerek, szétrepedt, mert olyan volt, mint a madárnak a csőre. A harmadik–negyedik osztályban már több könyvünk volt. Akkor már volt egészségtan, földrajz, olvasó, nyelvtan, számtan – volt mindenféle könyvünk. Rajz, torna az kint az udvaron volt, mindig ment, torna is volt, de nagyon jó volt. Nem messze volt a Haláp erdő központja, az úri ház, úgy mondtuk, oda ki-kimentünk míg tartott az iskola, egyszer-kétszer madarak–fák napját tartani, meg majálist tartani úgy hétvégeken. Akkor egész nap a tanítókkal együtt ott voltunk. Tanultunk, játszottunk.

A tanító úrnak is három gyereke, két fia, meg egy lyánya volt, vagyis a házaspárnak. Azok ott tanultak velünk. De éppen olyan szigorúak voltak velük, meg tán a saját gyermekeikkel szigorúbbak, mint a kívülállókkal szemben. Nagyon szigorú volt a tanító úr. Úgy kifenekelte a saját gyermekét is, mint... A kisebbik fiú olyan huncut volt, na, hát az sokat kikapott. A nagyfiú, az nagyon rendes fiú volt. Az ludovikás tiszt lett. A kisebbik fia meg a kislyány a sportiskolának, a pesti főiskolának a tanulói lettek. Úgyhogy nagyon sok kedves meg jó emlékekkel emlékezünk vissza rá a testvéreimmel. Az nem sajnált két jó pofont adni a gyermeknek, hogy eszébe jut, míg él. De nekem is két tenyeres eszemben van. Azt azért kaptam, mert ugye, harmadikban már a tanító úrhoz jártam többedmagammal. Akkor volt már a harmadikban nagyvonalas írka is. Fogalmazást kellett írni, tíz sort, csak pár szóval. Megadta, hogy miről kell írni, de tíz sort külön-külön értelmezéssel. Mondta, hogy másnapra vagy egy hét múlva, de akkor amikor, ez meglegyen. Ugye az első-másodikban könnyebb volt a tanító nénivel, mert az meg egy aranyos, jó asszony volt. De a tanító úr is, pedig nagyobb szót hallott, mint most én.

Süket volt. Mindig a fülihez tette a kezét: „Mit mondasz?” Meg az, amit megmondott, annak úgy kellett lenni. Az nem sajnálta a pofonokat. Na, aztán, visszatérve a fogalmazásra, mondta: „Na, ekkorára meglegyen!” Nem tudom mért, én elnéztem, vagy hanyagságból, az enyém nem volt kész. És akkor – pálca mindig volt, mindig ott volt a katedra mellett – az adott nekem két olyan tenyerest, írd és mondd, hogy a pálca idáig ért az alkarom közepéig, és itt mind a két kezemen olyan kékség maradt a pálca helyin, hogy elszédültem, oszt lehajoltam a padra. Erre úgy emlékszem, mintha most történt volna. Ezért kaptam. Sose kaptam több tenyerest, se pofont. De mondom, a lányokat sem restellte kifenekelni. Mert hát ugye voltunk húszan, huszonketten, volt köztünk ilyen is, olyan is, voltak jó tanulók és voltak rossz tanulók – csak erősebben kellett fogni bennünket. „Nem csináltad meg, fiam?” Na, két tenyeres! – „Mégse csináltad meg?” Egy fenekes! – „Dűlj be!” Széthúzta a nadrágot a fiúkon. Mert a fiú, aki fenekest várt, az odatette a táskát, vagy nem tudom, mit. Megtapogatta, oszt széthúzta, úgy kapta a fenekest.

Karban voltunk tartva. Nem volt lopás, nem volt verekedés, mindenki a tudásához kapta a bizonyítványt. Olyan volt, mint egy nagy család. Hébe-hóba a szülők is eljöttek, mikor ünnepek voltak vagy valami, mert a nénike meg előadásokat is csinált a tanulókból, színdarabokat, egy felvonást – nem sokat, de úgy karácsonyra. Emlékszem, egy felvonásban „A falu rosszát” [*Tóth Ede 1873-ban megjelent három felvonásos drámáját – a szerk.*] megtanította. A szereplőket kiválogatta, megírta, hogy ki hogy következik, ki milyen szerepet tölt be. Akkor volt még a „Melyiket a kilenc közül?” című darab is [*Jókai Mór 1856-ban kiadott egyik elbeszélése – a szerk.*]. Még volt egy, de annak nem tudom a címét. Azt elfelejtettem. Ilyen kis előadások.

Sokra nem emlékszem abból, amit az akkori országról tanultunk. Tudom, hogy Horthy Miklós volt a kormányzó, mindig példaképül állította a tanító úr elénk. Meg arra emlékszem, hogy Gömbös Gyula volt a miniszterelnök. Nem is emlékszem több politikusra. Hogy akkor kik voltak még mellettük, nem emlékszem. Egyébként én személyesen egyikkel sem találkoztam. Trianonról sem sokat tudok. Azt már felnőtt koromban gondoltam végig. Mert tanította ugyan a tanító úr – most visszagondolva már

arra –, de akkor, mint gyermek tanultuk. Trianonnal nem sokat törődtünk. De azóta már látom, hogy bizony-bizony, ha ez az ország Nagy-Magyarország lenne, egész más helyzetben volnánk. Az 1930-as évekbeli gazdasági válságról pedig semmit nem tudok. Ebből a családom semmit nem érzett.

Amire viszont jól emlékszem, hogy az ének meg az imádság elmaradhatatlanok voltak, mert minden reggel az iskolában imádkozással kezdődött, és minden nap imádkozással végződött. Reggel a reggeli imádságot, a tanítás befejezésekor az esteli imádságot és a Miatyánkot kellett elmondani, meg nagyon sok éneket. Mert harmóniumja volt a tanító úrnak, és azzal nagyon nagy segítséggel volt, mert az után tanultuk meg az énekeket is. Én azokat az énekeket tudom is. Mán úgy, hogy ebből is visszarémlik, meg abból is. Hogyha olvasom a zsoltárt – akkor ezt is Bánki Gábor tanította! Ezt is! Amikor a nénikénél voltunk, kisebbek voltunk, ő is rövidebb imádságokat, verseket tanított.

Március 15-én mindig szavalni kellett, kokárdával kitűzve. Voltak vöröskeresztes napok is, akkor a városból, a Vöröskereszttől voltak kint, hogyha mégis elvágjuk a kezünket, vagy ha rosszul van valaki, akkor mit kell tenni – ilyen kis apró utasításokat adtak. Voltak kint orvosok is, szemünket, fogunkat vizsgálták, oltást adtak abban az időben. Himlőoltást. De úgy különösebb esemény nem volt.

Az iskola egyesek előtt megnyitotta a felemelkedés útját is. Három olyan család van, akiket személyesen is ismertem. Volt egy cipész az erdőtelepítők között, aki sánta, rokkant ember volt, ráadásul egy szobában éltek öten. Ennek a cipésznek orvos fia lett, aki az öcsémnek volt a gyerekkori barátja, Takács János. Az ő fia is házi orvos lett. A másik erdőtelepítő is cipész volt, egy udvari szobában élt családjával. Azt már utólag ismertem meg, mikor férjhez jöttem ide, a Halasi utcára. A lánya a tüdőszanatórium főorvosa lett, Szilasi Mária. A harmadik erdőtelepítő a varrónőm, a barátnőm volt az utolsó napjáig. 1947-ben az ura elhalt. Még akkor nem járt a ruhagyárba, otthon varrt sokáig, abból nevelte fel a két gyermeket, és az unokája, Márton Ildikó a Debreceni Egyetem Fogorvostudományi Karának dékánja lett. Úgyhogy a halápi erdő ezt a kettőt adta ki, mert ugye a barátnőmnek a családja, az már itt nevelkedett utólag.

Felnőttéválás

A nálunk felnőttébb lányok voltak azok, akiktől kérdezni tudtunk. Egyik a másíknak mondta el, mit tapasztalt, vagy esetleg ha szűlő még nem volt olyan túlkoros, még az is elmondta. De az bizony nehéz korszak volt [*a serdűlőkor*], az biztos. Amikor elsőnek megtörtént, az volt, hogy megijedtem. Megijedtem. Noha részben készűltűnk, mégiscsak meglepődött az ember, hogy jaj, istenem, hát mi történt.

Mire ez az időszak, ez a korszak eljött, akkorára már mink az iskolából kikerűtűnk. És akkor már valahogy egy kicsit könnyebbé tette, mert többet voltunk otthon, és ugye, jobban tudta magát az ember kezelni meg rendben tartani. Mert az egy borzasztó dolog volt, hogy abban az időben nem voltak ezek az egészségűgyi segédeszközök, pláne erre a célra. Nem bizony! Úgyhogy házilag is nagyon sokan csináltuk a betéteket, mert hát abban az időben boltban nem lehetett kapni. Voltak olyan anyagok, ezek a flanel anyagok, meg még attól is vastagabbak, amit erre használtunk. Duplán tettűk, hogy még jobb legyen, mert hát addig az ideig nem fekűdhetett az ember, se nem mondhatta, hogy én most nem vagyok munkaképes, vagy mit tudom én. Éppen úgy kellett a tejet hordani, éppen úgy kellett a markot szedni, és abban az időben a nőknek még nem volt nadrág. Hát aratáskor a marokszedőnek a felsejétől teljesen végig lehetett látni, mikor lehajolt. El lehet gondolni, hogy milyen feszélyezett helyzet volt.

De emellett olyan témák, mint ezek a szabad szerelmi dolgok abban az időben fel se jötték. Említés se volt róluk. Eljártunk, így voltak ilyen szűreti bálók, de ott is mindenki tudta, hogy hol a határ. Tudta magát mihez tartani, mert ott még teljesen idegen volt egyik a másíknak. Úgyhogy abban az időben volt határa az ismeretségnek is és a kiválasztásnak is: hogy az egyiket felvettűk és letettűk, majd a másikat felvesszűk – hát ilyen nem volt! A szívemre tudom tenni a kezem – nem volt! Úgy elbeszélgettűnk egymással, ha állomásnál vártuk a vonatot, vagy ha együtt mentűnk az úton, egyfelé jártunk. Úgy elbeszélgetett az ember, de ilyen közeli kapcsolatunk sose volt. Sose! Sose! Ott nem is ismertűnk olyat se fiűban, se lányban. Annyira természetesnek vettűk, hogy én nő vagyok, az meg egy férfi. Úgyhogy semmi, semmi! Ilyen aggodalom nem

fogott el bennünket. „Szia! Szia!” – elmentünk. Habár az iskolában volt egy osztálytársam, aki már harmadikos korától kezdve „együtt volt” azzal a fiúval, aki később a férje lett. Ők voltak a „Két Kovács”, mert Kovács nevű volt a lány is és a fiú is. Felfigyeltünk, hogy a két Kovács mindig együtt szeret játszani. De semmi más nem tűnt fel. A fiúkkal futballoztunk, labdáztunk. De ezek egyek lettek, és családjuk is lett.

Aztán nyáron voltak ezek a majálisok. Az már délután megkezdődött, estefele, és 9-10 órára vége is lett. Az nem volt hajnalig tartó mulattság. Ott egyik a másikat jobban megismerte. Meg ha még idegen is volt, ott próbált ismeretséget kötni. Hogyha ugye, jónak látta, meg abban a korban is volt, meg a család is olyan volt, akkor közeledtek egymáshoz, ha meg nem, került egy másik. Olyan nagy előzményei nem voltak az akkori fiataloknak, máh úgy, hogy évekig jártak volna együtt. Elég volt egy év vagy két év ahhoz, hogy na, hát mégis egy kis fészket rakjanak, családi fészket külön... Abban az időben külön mentek a fiatalok lakni. Úgy is igyekezett mind a szülő is meg a fiatalok is a munkával, hogy egy kis saját otthona legyen. Külön ment az én nagynénémnek is a fia. Szomszédban volt egy kis bérelt tanya, azok is oda költöztek. Aki igyekezett, az egy kis földet bérelt magának, lassanként beállította a jószágokat, meg hogyha nem volt szántóekéje vagy mezőgazdasági gépe, elkérte vagy az apjától, vagy a szomszédtól, míg felszántotta azt a kis földet, vagy míg elveteményezett. Szóval így segítette egymást a tanyasi nép.

Akkor voltak a bálók. Azok is jó éjfélig tartottak, hogyha szüreti bál vagy egy aratóbál volt. Akkor nem volt, hogy tavaszi bál meg fesztivál minden héten. Nyáron nem sok volt, mert nyáron a munkásembernek nem volt kedve táncolni, mert az egész hetet a földön töltötte a kapanyél meg a villa meg a kaszanyél mellett.

Nagy lakodalmak voltak. Öt-hat szekérrel. Lőcsös, ráfos szekerek voltak, karos ülés, pokróccal leterítve, a szekerek kipántlikázva, és danoltak. A vőfély úton-útfélen az ötliteres butykosból kínálta a bámézkodókat. Ezek a lakodalmak mind a városba jöttek, mert idebent kellett anyakönyvezni, és idebenn volt a templomi esküvő is. Akkor aztán voltak olyan nagy lakodalmak, hogy még másnap is tartott. Ott szakácsné volt, mert a

lakodalomra már szerdán elkezdtek sütni a süteményeket mivel a lakodalom szombaton volt mindig. Így már csütörtökön kellett kopasztani. Átnézték a tyúkokat, mert nagy lakodalomra rengeteg baromfit, 30-40 tyúkot, 5-6 pulykát kopasztottak. Disznót vágtak, borjút vágtak. Aztán sütöttek-főztek. Csigaleves volt, meg töltött káposzta, pörkölt, sült tyúk, sült pulyka. Sör se volt, bor volt meg szódavíz. Rövidital, az volt, házi pálinka. Meg aztán húzta a cigány, ameddig vendég volt.

Udvarlás, házasságkötés

Az én férjem, az született böszörményi volt. Hentes tanulónak ment, mikor kijárta az iskolát. Böszörményben volt egy hentes-mészáros család, annál tanult. Mikor nagy legény volt már, s a katonaságot is kiszolgálta, Debrecenbe jött és Bődéhez szegődött be hentesmunkára. Ekkor még nem tudtunk egymásról. Az én anyám mindig itt a Bődénél vásárolt, mert Bődénél mindig nagyon sok kövér disznót, borjút adtunk le, úgyhogy nagyon jó viszonyban voltunk. Útba is esett a Bőde üzlet, mert akár akartunk, akár nem, a sarkon ott be kellett fordulni, mivel a Zöldfa utcán jöttünk a Nap utcára nagyanyámékhoz. Na, aztán az anyám egyszer azt mondja, mivel igen beszédes volt: „Hát hova való?” Meg erre, meg arra. Még kiszolgálás közben megismerték egymás családját. Aztán küldött engem is anyám, mert én meg ugye, a tejet hordtam mindennap a vonattal a 30-as évek második felében. Ha olyan kisebb vásárlás volt, akkor engem küldött. Mondta az anyám, hogy: „Majd a Bődéhez menjél. Van ott egy ügyes mészáros, mondd meg, hogy kinek viszed a húst, mert az már tudja.” Na, aztán addig mentem, addig ment az ismeretség, hogy hát rájött, hogy ez a Bodnár néninek a lyánya. Na, de még nagyon távolról volt valami rokonság is. Nagyon szeretett beszélni az én emberem is. Rákerült a sor, hogy na, ő kijön, meglátogatja ezt a családot.

Egy nyáron aztán végigjárta a családot, mivel egymáshoz közel laktunk a nagybátyámékkal, így oda is átment. Lyány meg ott is volt. Velem egykorú, kisebb is, nagyobb is. Mondja: „Végigjártam a családot. Mindenütt a szép lyányokat megismertem.” Na, aztán a sok lyány közül engem kifogott. Úgyhogy tartott az udvarlás

úgy egy évig. Én jártam továbbra is vásárolni, és mindig bővült a kapcsolat, az ismeretség. Udvarolt. Én közben tánciskolába jártam, ami a Kandia utcán volt egy özvegyasszonynál, ő meg a sarkon lakott, mert a Bődénél a fiúknak volt legénylakás. Úgyhogy egy szoba be volt rendezve emeletes ágyakkal. Hétköznaponként, egyszer-kétszer hetente ide át-átjött, aztán csak kikísértem a kapuig. Akkor aztán már persze hogy úgy váltunk el, hogy megcsókoltuk egymást. Úgyhogy már az is szokássá vált. Mikor aztán már tette került a sor... Na, hát csak eljutottunk oda, hogy csak meg kéne fogni egymás kezét, mert nekem tetszel te, én meg neked. Úgyhogy lyánykérésre került a sor.

Az esküvő napja, az úgy telt, hogy engemet már itt, a saját közös házunkból, a Honti utcából kértek ki – oda jött a menyasszonyért a násznép, és a Nagytemplomban esküdtünk. De aznap volt a polgári esküvő is. Majd a násznéppel együtt kimentünk a tanyára, ahol születtem. Ott volt a lakodalom. Minálunk disznóvágás volt, borjúvágás nem volt. A nagyszoba volt kipakolva, ott volt terítve. A konyhában volt a cigány, a zenekar. Főzni meg a sütőházban főztünk, sátrat húztak elibe, mert január elsején esküdtünk 1938-ban, hogyha valami hó vagy eső lenne, meg a hidegtől is védett. A kemencében sült a tyúk meg a pulyka, pörkölt volt, az asszonyok káposztát töltöttek. Tyúkhúsleves, a levesben főtt hús. A tyúkoknak felit főtt húsként kínálták, a többit megsütötték tepsiben a kemencében. Meg a sütemények is a kemencében sülték mind. Volt ez a rétes-béles, úgy mondják, az volt háromféle, meg pogácsa, aztán különböző kis sütemények, ilyen, olyan, amolyan. A Bőde család is kijött. Azt hiszem, három autóval voltak kint. De aztán olyan hideg lett másnap reggelre, már mikor széledt a család, hogy lefagytak a motorok az autókban, alá kellett tüzelni, ki kellett olvasztani, mert nem indult egy autó sem. És mikor Halápról a mi házunkba hazajöttünk a reggeli első vonattal, olyan hideg lett, hogy a lakásban – még akkor kútra jártunk, utcai kútra a vízért, még mosásra is onnan hoztuk –, a bádogba belefagyott a konyhában a víz. Olyan hideg volt. Előtte egy kis tüzelőt hozott apám idehaza, mert a szobában egy kis vaskályha volt, a konyhában meg sparhelt. Úgy tüzeltünk, melegedtünk aztán fel.

És akkor megkezdődött a különélés. Apja ugye járt mindennap Bődéhez. Én meg – mert

családom majd 40 februárjában született – addig kint voltam a tanyán sokat. Hordtam, vittem a tejet akkor is, és akkor ugye kint is voltam, bent is voltam. Itthon elvégeztem azt a kis takarítást. Tiszta ruha kellett Bődééknél. Tőkeálló volt az uram, hétvégére ott mindig vasalt kötő, vasalt zubbony kellett.

Családalapítás

Már a házasságunk előtt jó fizetése volt az én emberemnek, mert a marhát, borjút, birkát, azt mindet ő vágta le – segítséggel, mert hát egy ember nem volt a nagy marháknál elég. Így szép lassan gyűjtötte a pénzét, hogy ha már megnősül, felesége van, csak nem megy albérletbe, hanem jó volna valami kis ház után nézni. Hát akkor még hun voltunk? Úgyhogy mire mi megesküdtünk, már a Honti utca 19. alatt (a Szabadság telepen, a Sólyom utcából nyílik), ott vettünk egy egyszoba-konyhás, nyári konyhás lakást 3000 pengőért. Na, de hát nem tudtuk kifizetni, mert az ő fizetése meg amit kaptam, az nem volt elég. Mert akkor még a menyasszonytánci ajándék nem pénz volt, hanem ki mit vett. Háztartási felszerelést vett. Kinek mire volt pénze. Nem volt több, csak 1000 forintunk. Na, de hát az a kis ház nagyon jó lenne! Mert jó karban volt, egy tűzoltó parancsnok lakott abban az időben ötödmagával benne. Nőttek a gyermekei, és a másik utcán vett ugyancsak házat, csak mán az nagyobb volt, úgyhogy az már az ő családjának megfelelt. Mert ott már két szoba, mellékhelyiség volt, mindenképpen már a család bőségéhez megfelelt. De nekünk is megfelelt itt abban az időben ez a szoba-konyhás, nyári konyhás kis hely. Meg is szerettük, mert közel a köves úthoz, munkahelyhez, ha Halápról jöttünk, útba esik. Nagyon jó volt. Igen ám, de nem volt elég pénzünk. És akkor mentünk, hitelt vettünk fel. Havonta 10 pengőjével törlesztettük a kölcsönt. Úgyhogy én nem tudom, rövid idő alatt kifizettük. Pár év alatt.

Na, akkor aztán már a sajátunk lett. Nem volt kölcsön rajta. Csak Bődénél dolgozott az uram. Szerette a jószágokat is. Az én apámnak kint csak nagydarab földje volt, mindennek volt helye. Hol egy malacot vett a férjem, hogy majd nő benne a pénz, hol egy borjút vett. Még lovat is vett, az mind ott volt az én apáméknál, mert ugye ott volt

hely. De a pénzünk meg miénk volt benne. Ha eladta, a mi pénzünk lett. Úgyhogy így hamar letelt a kölcsön is. És akkor itt a Halasi utcán a sarki házat megvettük háromezerért. Ezt a miénket meg eladtuk három és félezerért. Már ott maradt 500 forintunk. Hát borzasztó pénz volt az akkor. 1941. május 7-én költöztünk el a Honti utcáról. De már itt nagy gazdasági udvar volt mellékhelyiségekkel, itt már tudunk jószágot tartani. Úgyhogy mindjárt disznót állított a férjem, és meghizlaltuk. A lábasjószág, ló, tehén az meg kint szaporodott a tanyán. Itt aztán később még tehenet is vettünk itthonra, mert fejtem. Volt ott egy kis legelő, legeltettük. Lovunk nem volt, majd csak háború után, inkább disznóval foglalkoztunk. Hizlaltunk: saját kocánk volt két vagy három, inkább csak kettő, és annak a malacait felneveltük, meghizlaltuk, mindig leszerződtek, és ebből aztán ugye, mindig maradt egy kis pénzünk. Az én emberem is olyan volt, hogy mindenből pénzt csinált, amit megfogott a keze. Mindegy, hogy egy kiló zsírt vagy egy kiló szalonnát is meg tudott spórolni, már azt tettük össze.

Akkor ugye, semmiféle védekezés nem volt. Bíztuk a szerencsére, így hamar teherbe estem. Az első gyermekem 1940. február 6-án született. Na, akkor nagy tél volt. De mikor született, én előtte való nap még annyira nem éreztem azt, hogy nekem rövidesen beáll a szülésidő, hogy a disznóólban le volt taposva a hó, de arra a napra már jó idő volt, és alulról megmelegedett. És én, ahol a disznónak az etetője volt, a vályú, azt a fagyott havat fejszével meg lapáttal felvertem. És a következő éjszaka én már megszülettem a szülészeti klinikán.

Második világháború

A zsidógyűlölet a háború előtt nem volt érezhető. Nem volt érezhető. Ide tessék hallgatni! Az én anyámnak két zsidó boltosa volt. Az egyik méteráros volt, Asztalos József. A régi városháza sóhajok hídján kívül eső sarkán ott volt egy kis boltjuk. Két segédjük volt. Az én anyám mindenféle stafírungot nekem ott vett meg. Ha nem volt pénz, azt mondta: „Bodnár néni! Nem baj! Nem baj! Majd!” Ideadta az egészet. A másikat Lebovics Sándornak hívták. A Csapó utca elején volt egy kis üzlete. Az is olyan

[zsidó] család volt. Mikor jött ez az üldözés, utána nem tudjuk, hogy mi lett velük. Asztalosnál, két lány volt. Azok keveset voltak az üzletben, azok tanultak. Lebovicséknál nemigen volt család, de nagyon rendes emberek voltak. Úgy elbeszélgetett az emberrel! Hogyha nem volt annyi pénzem, és valamit venni kellett, azt mondta: „Bodnár néni! Kiszolgálom én, míg jön.” Olyanok voltak. Hitelbe ideadták a portékát. Mindegy, hogy mennyit. Ha nem tudott fizetni az anyám. És ez már azt jelentette, hogy csak embernek néznek engem is. Én meg a jótevőmnek megköszöntem. Meg megbíztam benne, hogy ez nem csap be, ez a szívből, lelkéből kiszolgál engemet a pénzemért úgy, ahogy embernek emberrel bánnia kell. Olyanok voltak. Addig, míg nem jött ez az üldözés, semmi, semmi különbség nem volt köztünk.

Az őszi időszakban volt az ő fő ünnepük. A kövér kacsát meg a pulykát meg a kövér libát kellett nekik ősszel az ünnepre, de nem fogadták el ingyen. Nem fogadták el. Hanem azt mondta: „Jaj, hát nagyon jó! Mikor tudja behozni?” Ők csak akkor tudják átvenni, hogy amikor esik ez az ünnep. Oszton az anyám is akkorára ütemezte be a kövér liba hizását, meg a kövér rucát, mert azok aztán négy-öt kövér libát, kacsát is kértek. Ha a kacsát szerette, kacsát vett, ha a libát szerette, libát. Ott volt a piac a Rákóczi utcán. Ott voltak olyan emberek, akiknek nem volt munkahelyük, foglalkoztatásból éltek. Ha volt, volt, ha nem volt, nem volt munkájuk, nem állandóan foglalkoztatottak voltak. Na, azt akarom mondani, ezek mind tudták, mikor van a zsidó ünnep. És ezeknek a zsidó családoknak – máni ugye, ezeknek a jobb módúaknak – ezek hozták hazafelé a libát meg a kacsát, de még nem is tették kosárba, így a hónuk alá vették, hogy a mája ne törődjön a kövér jószágoknak. Ingyen nem is fogadták el ezek a zsidók. Azt mondja: „Enyém ez a bolt, Bodnár nénié meg az, amit termelnek.” Nagyon jó ember volt, közvetlen, mint hogyha a családnak egy része lett volna. Nekünk ez a két család volt. Több nem. Ez volt. Ez a két ruhás. És volt egy, de arra ritkán került a sor. Egy építkezési anyag-kereskedő volt, Mező Ármin, azt hiszem. Mindig oda jártunk. Na, meg a rendőrséggel volt szemben a Wiener zsákos. Ott csak vízmentes ponyva volt meg zsák. Ez ezzel foglalkozott, de csak nyáron, mert csak aratáskor volt erre szükség. Annyi napot számolt, amennyit nálunk volt a zsák. Mindegy volt, hogy tizet használtunk, de azt kellett fizetni, amit kivittünk. Na, ezt is mindig igénybe vették az apámék, mert nem volt annyi zsák.

Csak ez a három család. Ezt tudom, hogy ide jártak a szülők, mikor valamire szükség volt. Sose volt semmi ellentét, hogy egymásra kiabáljon vagy azt mondja, hogy „Most tudtam meg, hogy ki vagy!”, vagy ehhez hasonló megjegyzések. Nem, ilyen dolog nem volt. Legalábbis a mi családukban. Ezek a családok, akiket itten felsoroltam, szinte mindnek ilyen ruházati boltja volt. Ideszorult mindenki. Mert ezek tényleg híresek voltak. Itt mindenki tudta, hogy ezek rendes emberek. De azok is voltak. Úgyhogy borzasztó tragédia ez [*a holokauszt*]. Borzasztó.

A mi családukat, hál' istennek, nem érintette a háború. Azt lehet mondani, hogy kettő kivételével, egyet se vitt el. Egy sógorom meg egy unokatestvérem, mind a kettő a fronton halt meg. Az unokatestvéremet baleset érte, azt írta a hadnagya, tudják igazolni, hogy baleset érte. Vagy leesett valahonnan, vagy öngyilkos lett, nem tudjuk. Szóval nem a fronton [*harc közben*] halt meg. A másik, sógorom meg saját egysége áldozata lett: másra céloztak, valahogy eltévesztették, és őt találták el. Ezt onnan tudjuk, hogy a sógoromnak lejött a halotti igazolása, mert azt hittük, az is valahol a fronton maradt. Aztán volt még olyan is, hogy a sógornőm fia orosz fogságban volt, azt hiszem 1948-ban jött haza. Azt mondta, 36 hónapig volt fogságban. Ezt leszámítva ez a kettő volt a rokonok közül, aki a háborúban halt meg. Más nem. Sőt ott a környéken tényleg nem mondhatjuk, hogy bárkit is érintett volna ilyenformán a háború.

Akkor még friss fiatalasszony voltam, és borzasztó rémület fogott el, mikor jött a hír – ez már 1943-nak, azt hiszem, a márciusában volt. Az ablakon keresztül láttuk, hogy a Pércsi úton a város felől, Ábrány irányába két-háromszáz német katona katonasorban gyalog hagyta el a várost. Rémület fogott el bennünket, hogy német katonák. Hát hol van a magyar katona? Nagyon sokáig aztán nem volt tudomásunk ilyen háborús hangulatról. Aztán már a '44-es év elején bizony puszkaporos volt a hangulat. Mán akkor az én férjemet is behívták, mert tüzéreknél szolgált. De aztán kihelyezték őket, mert a laktanyákban csak ügyelet volt. Kihelyezték őt is a böszörményi határba. Voltam is ott kint hozzá.

Aztán vártuk, vártuk a fejleményeket, hogy majd lesz valami, majd csak az okosok kitalálnak valamit. De bizony napról napra rosszabbodott a helyzet, akkor oszt kezdtünk spájzolni. Ki hova, ki merre tudott: föld alá. A padlás, az nem volt mentség, mert mikor az oroszok bejöttek, azt is leseperték. Ami a föld alatt volt, csak az volt biztonságban. Jött a nyár, jöttek a bombázások meg a kiköltözés a városból. A pesti nép fel volt bolygatva, mint a hangyaboly, annyi pesti volt Debrecenben, tán Pesten nem is maradtak. Minálunk is, azt hiszem, két pesti család volt, mán úgy ismeretség útján. Kint a tanyán. Aztán jöttek a sötételek, nem volt szabad villanyt gyűjtani. Nem égtek a villanyok az utcán sehol, az ablakok le voltak sötételve. Nem lehetett világítani, mert jöttek éjszaka a támadások. Mán ez a háború eleje volt. Olyan Sztálin-gyertyák voltak, hogy volt annak tán 50 ága is a levegőben.

Így aztán a szülőhelyre kimentünk innen a Szabadság telepről [*Debrecen legkeletibb pereméről – a szerk.*]. A jószágokat, ami volt, azt már előtte kivittük oda, mert ott nagy istálló, legelő, takarmány, minden volt. Annyira bevilágított itt Debrecen felett a Sztálin-gyertyás – hát nem csak egy volt az, volt az 3-4 is, vagy 5 is, 6 is, ki olvasta azt meg –, hogy ott kint a tanyán, 15 km-re is lehetett újságot olvasni. Olyan fénnel voltak a Sztálin-gyertyák. Nappal meg aztán itt is, ott is bombáztak. Majd aztán 1944. június 4-én [*valójában 2-án – a szerk.*] kapta Debrecen a legnagyobb bombázást. Rengeteg halott volt. A Nagyállomás teljesen romban volt, mint ahogy a Hétvezér utca is teljesen a vágóhídtól a Vámospércsi útig – mert a vagongyárat akarták lebombázni, de elcsúsztak, és a Hétvezér utcán a családi házak közül nem tudom, hogy tíz maradt-e állva. Ott aztán, aki otthon volt...

Mindenki menekült a tanyára már akkor. Közben mindenhol géppuskahang hallatszott. Nem mert senki sem a városban lakni, lenni. Inkább nem evett, csak hogy ne hallja ezt a harci zajt. Na, de az a helyzet, hogy a tanyán is, ami kéznél volt, elfogyott. Egy kis fűszerért, cukorért és sóért cseréltünk... Csak be kellett jönni ide a város szélére, mert ott vásároltunk, ahol laktunk. Egész nyáron tartott ez a félelmetes városba járás. Ez a három család [*az említett két fővárosi családdal együtt*] a tanyán élt ekkor, voltunk harminc- valamennyien. Mán a mi családunk is. A testvéreim még otthon voltak. Majd ők

a háború után kezdtek új életet. Megházasodtak, férjhez mentek. A húgom is. De addig! Sok gyermek volt, annak csak enni kellett adni. Ki hogyan tudta. Egyik a másikkal csereberéltünk. Kint tej, tojás, hús, ez megvolt. De a kenyér lett volna a legfontosabb, amiből a legkevesebb volt, mert a lisztet is eldugtuk. Ki se mertük venni, mert volt rá öt katona, vagy isten tudja, mennyi. Ha látták, akkor vágták le az aprólékot, disznót, borjút. A lovat kifogták az úton, ha mentünk a Vámospércsi úton kifele. Kifogták. Amivel ők jöttek, el volt éhezve, fáradva, a jó lovat meg befogták, oszt mentek vele tovább. Ilyen zűrzavaros élet volt Nem csak a Pércsi úton. Mindenütt. Nyáron voltak kisebb légiiradók, kisebb-nagyobb bombázások, akkor a várost meg sem mertük közelíteni, mert csak hamarabb éri itt az embert a baj. Úgyhogy borzasztó helyzet volt.

1944 vége fele, télire már bejöttünk ide a városba, mert itt aztán üres volt a lakás. De itt is tényleg csak a falak voltak. Mert mindenütt, a város szélén, meg a belvárosban is, akik itt maradtak, hogy akármilyen bútor volt, törték, zúzták, tüzelték el, ezért üresen álltak a házak. Onnan, a mienkből is mindent elvittek, amit nem bírtunk kivinni. Az ágyakat kivittük, mert odakint is feküdni kellett, már még ha az udvaron állítottuk össze akkor is jó volt. Télire már bejöttünk, de addig a férfiak, az idősebbek jobban bemerészkedtek, mert itt voltak maszek vagy állami pékségek, azok csak sütögettek kenyeret. De olyan hosszú sor állt egy-egy péküzlet vagy sütöde előtt, hogy az utójának már nem jutott kenyér. Aki odakerült, kettőt-hármat ha sikerült megszerezni neki. De úgy osztogatták egyesivel, hogy jusson mindenkinek. Azt sose néztük, hogy milyen. Volt olyan, hogy a végébe az egér már lyukat fúrt. Előre lesütötték, biztos. Nem néztük akkor. Még a haját se vettük le, mert nem is tudom, mit adtunk egy karéj kenyérért. Nehéz volt a megélhetés nagyon. A tanyán, ott volt tej, túró, vaj, baromfi, de itt a város szélén, akik közel laktak a városhoz, csak a várost szerették jobban, mert itt jobban találtak ennivalót, vagy én nem is tudom.

Borzasztó piszkosak voltunk. Mindenütt eltetvesedtünk az orosz katonák miatt. Jó idő volt már tavasszal, 1945 tavaszán. Az oroszok a pufajkákat ledobták csomóba – mert nem vittük be – a kerítésre. Kiterítettük, hogy hadd száradjon, mert még a tűzön sem ég meg – hát ott sütkéreztek a tetvek rajta. Olyanok, mint egy-egy nagy poloska. Piszkosak

voltak nagyon, de a gyermeket nagyon szerették. Adtak minden ajándékot. Ha valamihez hozzájutottak, valami kis cukorhoz, akkor adtak, játékot is hoztak. Szerették nagyon a gyerekeket, a térdükre is ültették. De a fiatalasszonyoknak, lányoknak siralmas volt. Azoknak bujkálni kellett, mert ha megtudták, meglátták, hogy ez itt lakik, felhányták az egész házat érte. A mi utcánkban két édesapát lőttek agyon, mert védte a családját. A Súlyom utcán. Az egyik Szabó bácsi volt, a másik Bárány bácsi. Nagyon sokat bizony annyira elhurcoltak, hogy nem is tudott róla a szülő. De volt olyan is, mint minálunk a tanyán, ahol biztos volt tíz katona és velük egy tiszt is, aki nagyon rendes volt, mert ott a nők védelmére állt. Ott főztek három napig, de úgy főztek, hogy együnk mink is abból, amit ők főznek. Nem szerették, hogy ők főznek, és hogy mi meg se kóstoljuk. Megsértődtek.

Nem lehetett rossz szemmel nézni rájuk, mert akkor rögtön kitűnt, hogy ez ellenség, oszt elő a puskát! Nem volt ott fegyelem. Elő! – egy golyó, oszt vége. De aztán voltak olyanok is, hogy elhurcolták két-három napra a lányt. Két-három napra is, és visszakerült. Ugye tudjuk a következményét, mi is volt annak. Még az életét is megunta a szerencsétlen, mert ugye beszélni nem tudtak vele, úgy magába zárkózott. Ugye rettenetes volt, hogy valaki valamit nem akar, attól rosszabb nincsen. Voltak nagyon sokan azért, akik el tudtak úgy rejtőzni, el tudtak húzódni olyan helyre, hogy meg tudta védeni a család. Nagyon sok helyen olyan föld alatti menedéket csináltak, hogy gallycsomót raktak rá. Volt, aki teljesen átélte ott. Lehordtak neki éjszaka enni-innivalót. Megoldották. Meg nem volt ott minden háznál olyan lány, amire szemet vetettek.

Abban az időben nagyon sokan születtek oroszról. Nagyon sokan! De legtöbb részét a családja csak pártfogásba vette, mert ez szemmel látható, kézzelfogható volt, hogy tiszta erőszak az egész. Bizony, részvételt volt mindenki iránta. Mindenki: egyik a másik iránt. Elfogadta mindenki ezeket a gyerekeket, – hogy istenem, ez egy kicsit más, az megfordult bennünk, de sosem volt szemrehányás. Tulajdonképpen nem történt tragédia, mért is lett volna. Megszületett az a gyermek, nem tehetett róla. Abban az időben a gyermeknek tán több értéke volt, mint most. Volt azonban olyan is, hallásból tudom, hogy akinek volt orvos ismerőse, azon segítettek. Olyat nem tudok, hogy esetleg

megszülte a gyermekét és megfojtotta, sose hallottam. Hát a család felnevelte. Még a háború előtti időszakban is voltak szerelemgyerek szülések. Voltak. De azt a család elvállalta. Tudok kettőről vagy háromról. Velem egyidős. Az egyik kis asszonyka még él, mikor szerelembe esett, vagyis mikor kismama lett, hogy ne tudja a család – de a szülők tudtak róla – Pesten volt valami rokonuk, felvitték Pestre, ott szült meg. Ott nevelkedett a fiú is, úgy került ide vissza a családdhoz. Mondom, ha voltak ilyen családon belüli szerelemgyerekek, elfogadta a család is, felnevelték. A mi családukbán hál' istennek ilyen, vagy hogy valaki a háborúban meghalt nem volt, mert mink még olyan helyzetben voltunk, hogy ezt a nagy ostromot kikerültük. Megúsztuk a bombázást. Senki a családból nem kapott megrázó tragédiát. Mindenki átélte a háborút.

Háború után

Akkor aztán már tavasz fele csak szedegettük előfele, ami volt. Na de mi volt? Mindent a világon elvittek. Mindent elvittek, ami élelem volt. Nem volt jószág, a jószágnak nem volt ennivalója. Akkor aztán csak úgy kellett intézni, ha jószág nincs, mink is éhen halunk. Csak ahhoz kellett a tanyai parasztembernek vonzódni [*igazodni*], hogy hadd legyen egy koca meg egy fejőstehén, meg egy rossz ló, hogy tudjunk egy kicsit mozogni. Mert a marhákat csordaszámra hajtották. Disznót, tyúkot, baromfit... Lába, feje nem kellett. Az egész külvilág csupa toll volt. A belvárosban nem volt baromfi, mert mindet megették. Mint a tolltelep, úgy néztek ki az udvarok meg az utcák. Se kerítés, semmi, hiszen feltűzelték, ami fából volt, mert a vaskerítés nem égett meg.

Tavasz fele csak visszaszivárgott mindenki. Akkor a kis otthonában mit talált? – ez sincs, az sincs, meg semmi sincs. Azon volt mindenki, hogy valamit pótoljon. Csak visszaszerezgette, hogy tudjon élni. Ahol gyerek volt, ott borzasztó helyzet volt. Nem csak ott, mindenütt szűkös volt a megélhetés, mert hiába volt pénz, nem voltak üzletek. Nem tudott vásárolni senki. Akkor volt ez a borzasztó cserevilág. Pestről – istenem – lejöttek, egy marék krumpliért, egy marék lisztért lehúzták a gyűrűt vagy akármilyen

értéket, adjunk valami élelmet, mert Pesten nem tudtak semmihez hozzájutni. A főváros, azt mondják, teljesen romban volt, úgyhogy ott kevés volt a holnapi napnak a jövője.

Akkor csak elkezdtek a termelést, a gazdálkodást, a földmunkát, a jószágnevelést, mert csak az állított talpra bennünket. Már olyan formában, hogy csak abból tudtunk pénzelni. Aztán egy kicsit jobban helyre vergődtünk, nemcsak mink, mindenki. De még mindig annyi orosz volt itt, hogy borzasztó. Rengeteg. Kint a tanyákon is. Aztán itt maradtak és mindent, mindent jóformán ingyen ettek meg ittak.

Mikor már helyreállt az élet, olyan értelemben, hogy több üzlet is kinyitott, meg mindenki csak a kis otthonához visszazivárgott, visszaköltözött, munka is jobban volt. De a legtöbb gyár továbbra is le volt bombázva. Nem is tudom, hogy tudtak ott élni egyik napról a másikra. A férjem háború után vágóhídi munkás volt. Én nem dolgoztam, mert akkor már a negyedik gyerekem is megszületett – mind kicsi volt. Én sehova menni nem tudtam, a gyerekeket neveltem. Meg volt egypár darab sertés; a sertés tartotta aztán fenn a családot, mert ugye hizlaltunk, mán akkor lehetett szerződni a kövér disznóra. Még bikát is hizlaltunk. A gyermekek mellett ezeket mindet én neveltem, mert neki a vágóhídon kellett dolgozni. Volt olyan nap, hogy egyedül 20 marhát is le kellett vágnia. Nagyon szerették az uramat, mert a marhát borzasztó nehéz volt levágni, tetőtől talpig csupa vér volt, de nagyon szerette a mesterségét. Én meg közben a gyermekeket rendbe vágtam, a jószágot is. Annak is istállója volt, főzni kellett a disznóknak is. Úgyhogy nem volt olyan virágos a fiatal életünk. Mert ott volt a négy gyermek, ott volt a fias koca, ott volt a borjas tehén, még egy ló, még a hízók külön, egy kis aprólék [*baromfi*]. Azt csak az tudja, aki ilyen tanyasi életet, ilyen paraszti életet saját életében végigcsinálta, vagy tapasztalta, vagy látta, vagy ott nőtt fel.

Akkor röviddel később már fuvaros lett az én emberem. A nagytüzéphez járt nagy kétlovas, gumis [*kerekű*] szekérrel. Ott nagyon jól megfizették, na, de hát ott forgatni kellett a nagy szívlapátokat is. Nagyon erős munka volt, de így aztán 1947-ben odáig jutottunk, hogy mivel ez egy kis öreg lakás volt – ez a Halasi utcai –, akkor fel tudtuk újítani a házat, ami kétszobás-konyhás volt, nyári konyhával és istállóval, sertésóllal,

takarmánynak nagy tetős színnel. Kétszáz négyszögöles kerttel volt a ház. Vályogház volt, téglával kellett a fundamentumot felújítani. Úgyhogy a vályogházat földszinten elfűrészelte a kőműves és ameddig a fundamentumot meg kellett adnia a falnak, úgy szakaszonként a téglát, ahogy fűrészelte, alárakta, így egy magas téglalapra emelte aztán a vályogházat. Úgyhogy három lépcső magasán volt a lakás, mire kész lett. Volt villany már a felújítás előtt is, de villanyon kívül semmi se volt, se víz, se gáz, semmi. Közben nagyon sokat segített az én uram kint a tanyán a szülőknek. Nagyon sokat.

1949 körül a Lorántffy utcán egy nagyon jó kis ház akadt eladó. A tulajdonost a férjem onnan ismerte, hogy vevője volt, még mikor Bődénél dolgozott. Meg is egyezett az én párom velem, hogy megveszi 17 ezer forintért. Már akkor – a jószágból meg a keresetéből – annyit összeraktunk, hogy a mi házuk nemhogy ki volt fizetve, de fel is volt újítva. Szóval annyit összeraktunk, hogy azt a házat meg tudtuk volna venni. De akkor szorították már nagyon ezeket a parasztagazdákat az adóval. S mivel az apámnak 25 hold földje volt, olyan nagy adó összejött, hogy nem tudta kifizetni. Úgyhogy azt mondták, ki kell költözni a tanyából, mert elállamosítják. És akkor az én párom segítette ki őket. Úgyhogy a Lorántffy utcai házra való 17 ezer forintot – ami már össze volt rakva – odaadtuk, hogy ne államosítsák a házat az adóhátralék miatt. Odaadtuk, mert a tanya apai örökség volt minden testvér részére, ott nőttek fel ők is, hát borzasztó volt a családi rémület, hogy innen kiköltözni – de hova? „Hát itt születünk, itt nőttünk föl, itt öregedtünk meg.” Ezt a pénzt sose kaptuk meg, azért, mert ugye az én emberem egészséges volt, dolgozott – sose kérte. Sose kérte a szülőktől. De megállapodtak apámmal, hogy értékben az a 17 ezer forint 45 mázsa búza mindenkori árával lesz egyenlő. Sose kérte az én emberem. Sose. Sose. Néha felhozta, hogy már nem itt laknánk, hanem ott. Onnan már közelebb volna. De azt mondja, oda kellett a szülőknek adni, ami igaz volt, mert így menekült meg a tanya. Úgyhogy nekem az egyik fiútestvérem még most is abban a tanyasi házban él, ahol én is születtem meg a nagyszülők is.

Úgyhogy a háború után nagyon sok ilyen jómódú parasztcsalád ment tönkre. Azok közül, akikkel mi egy szinten voltunk nagyon sok elpusztult. Nagyon sok. Tanyáját

elvették, kiköltöztették kisebb tanyába, kit hova. Meg olyan is volt, hogy azt mondták: „Holnapra tessék kiüríteni a tanyát!” – nem is tudta szegény, hova menjen. Elkulákosítottak jóformán mindenkit. Mert már annak, akinek volt egy kenyérre valója, vagy meg tudott élni, vagy nem is tudom, azt már kuláknak minősítették. Ha már 20-30 holdon felül voltak a tulajdonukban, már az kulák volt. Meg volt két lova, tehene meg 2-3 sertése, az is kulák volt. Az egy rettenetes korszak volt. A Rákosi-rendszer, az teljesen megkopaszított mindenkit, a kulákokat szedték, vitték a Hortobágyra csapatostól, meg isten tudja, merre.

A Rákosi-korszakban mindenkinek termelni kellett, még az ipari növényt is. Például nekünk – hogy gazdálkodtunk – egy fél hold, 400 kvadrát vöröshagymát kellett termelni. Ahhoz megadták a vetőmagot. Megadták a gyapotnak, de az olyan szerencsétlen növény, hogy nem is tudom, mi lett annak a sorsa. Akkor a baromfi után kint a parasztembernek tojást kellett beadni. Nem tudom, hány kiló tojást. A lábasjóságért fizettek. Ezért is a maximális árat fizették, de nem sok volt. Úgyhogy nem látta abból ki a pénzét az ember. A vöröshagymából is nem lett semmi, mert nem neki való volt a föld. Nem törődtek avval, nem nézték. Kiadták, oszt úgy vesse, úgy kapálja, hogy meglegyen az a bizonyos mennyiség, amit ő követel. Ha nem tudta beadni, fizesse be annak a mennyiségnek az árát. Aztán jött a rekvirálás, akkor már két lovunk is volt. Azoknak a szalastakarmány már a csűrben volt télire. Nem hagytak se szalastakarmányt, se egy abraknak valót a 80 mázsa tengeriből. Odaállították a teherautót meg a szekeret, kirakták. Elvittek mindent! A jószágot ugyan nem vitték el még akkor, de a takarmányt mind egy szemig elvitték. Teljesen kiszigereltek minket. Úgyhogy ott maradtunk. Kiszorultunk. Eladtuk, amit lehetett. Jöttek a nehéz napok. Ez aztán már tényleg a demokrácia, vagy nem tudom, az új élet kezdete volt – az aztán nagyon nehéz volt. Az nagyon nehéz volt. De addig, addig gondtalan életünk volt.

Lassan aztán csak visszanevelődött a pénzzel együtt a jószág is. Továbbra is csak a jószág volt a bevételi forrás. Úgyhogy mikor jött [1961-ben] a tszcs, akkorra már ismét két gyönyörű lovunk volt csikóval együtt, új szekérrel. Akkor az emberem már korábban otthagya vágóhidat és fuvaros lett. Akkor moslékot hordtunk a Péchy Mihály Iskolából.

Azelőtt meg a Pavilon Laktanyából, a katonakonyháról, mert a katonai gazdaságvezető korábban még Bődéékhez járt vásárolni, és evvel ismeretségbe lépett az uram. Oszt ez kijárta, hogy a moslékot pénzért elhozhattuk. Megállapodtak, hogy minden nap délután menni kellett érte. Mindig én jártam a moslékért a laktanyába is. Mert ő még bejárt délelőttönként, és ott is volt, mikor túlórázni is kellett.

De akkor jött megint a téeszésítés. Mindennap jöttek, hogy iratkozzon be, írjon alá, mert ez lesz, meg az lesz. És hány embert elvittek korábban, és sose jött vissza. Hány, de hány? Elszedték, elvették, kiköltöztették a tanyájából. Mi csak kisemberek voltunk, de csak addig-addig sanyargatták az embert, hogy csak be kellett iratkozni. 1961-ben újra bekerült minden a téeszbe. Ott leltárba vették. Azért fizettek valamit, mert akkor már nekünk is gumis szekér volt, kocsi két gyönyörű lóval. Vetőgép nem volt, de eke, borona meg kocsi igen. Ezek tehát mind bekerültek a téeszbe. Na de hát ez is nehezen indult. Pedig egy nagyon ügyes és jó gazdaember lett itt a téeszelnök, amibe mink beiratkoztunk. Három üzemegysége lett: a Feketeföld, egy a Diószegi úton meg ez a Vámospércsi meg Acsádi út közti. Ott volt a mi központi egységünk is. Az iroda meg a Bethlen utcán volt. Az elnök meg Bakó Sanyi volt, az aztán értette a gazdálkodást.

A baromfitartás ebben a harmadik egységben volt, a másikban lábas jószágot tartottak. Feketeföldön volt a termény, mert ott volt a legnagyobb terület, az mind gyönyörű búza- és kukoricatermő rész volt. A téesz gépi parkja is a Feketeföldön volt. Itt nálunk, mivel kisebb parcellák voltak, még lovas fogattal is munkálkodtak, de gépekkel is. Mán akkor fizetés is volt. Nyugdíjazás is volt már innen abban az időben. Aki aztán tagja volt ennek az Új Életnek – ez volt a téesz neve –, annak már csak a saját részére volt egy lova vagy egy tehene, meg kapott egy hold földet mindenki. Arra se adó, se semmi nem volt. Minden ingyen! Azt vetett bele, amit akart. Úgyhogy családotól ott dolgoztunk. Aki dolgozott, az munkaegységet is kapott, ami azt jelentette, hogy meg volt állapítva, hogy a különböző munkaegységek után, mennyi napszámber járt naponta. Például ha volt tíz ember, akkor azt mondták: „Na, most ide figyeljete! Megyünk szőlőt kapálni.” Ilyenkor reggeltől estig munkaidő volt, mert reggel 6-tól délután, azt hiszem, 6-ig volt a munkaidő, és aki ezt végigdolgozta – meg tudta is a munkáját, nem csak a terményt vágta ki, a gaz

meg ott marad –, annak feljegyezték, mert a csoportvezetőnél volt egy névsor, ahová könyvelte. A munkaegységet nem fizették, csak havonta, mikor összegyűlt. Ki mennyit dolgozott, annyit fizettek neki. Később aztán megszűnt a munkaegység, mert mindegy volt, hogy ebben a munkaegységben vagy abban dolgozott, akkor már havi munkabért kapott, és aki már elérte azt az időt, az nyugdíjat is kapott. Nekem a két nagyobb öcsém, az mind a kettő a halápi téeszben volt. Ott nem volt jó vezető, ott semmivé foszlott időnap előtt az egész, de ez a Bakó-féle téesz nagyon jó, erős téesz volt.

Aztán olyan szépen fejlődött ez a város körüli téesz, hogy mindenki ide jött beiratkozni. Mindenki idejárt, munkaegységet kapott – mán itt mindenkinek megvolt a beosztása. Több mint ezer emberrel dolgozott ez a három üzemegység. Szőlője volt, kirándulni mentünk a Balatonra két busszal, bort vittünk, birkahúst vittünk, ott főtt a Balatonon. A buszra fel volt téve a boroshordó. És aki tehette – nem volt kivétel – jött, az üzemegység-vezető is jött, a napszámos is, ha ideje volt, meg volt egy kis megspórolt pénze.

Két nagy busszal voltunk Siófokon. Azt hiszem, 30-40 személyes volt egy-egy busz, úgyhogy közel a százhoz voltunk. Jövetben-menetben danoltunk. Sátrakban laktunk, egy egész nyaralótelepet elfoglaltunk. Ott volt az elnök is velünk. Mentünk hajózni, fürödni. Az este gyönyörű volt, szerettem. Áthajóztunk Füredre is. Az olyan gyönyörű volt Füreden a Balaton-parton a vadgesztenyesor vagy milyen fa van ott végig. A kikötője jól benyúlt a vízbe, ott szálltunk fel a hajóra. De nekem víziszonyom volt. Érdekes, hogy mikor Pestre felmentem, mert a sógornőmék Hűvösvölgyben laktak, akkor szerettem a Margitszigetre lejárni, pedig ott is víz volt. De mikor a hídra mentünk, azt hittem, hogy most össze fog rognni a híd. Nem mertem a korláthoz odamenni, mert azt mondtam, beleránt a víz a korláton keresztül. Ott is lementünk a Dunának az utolsó lépcsőjére nyáron, akkor lent volt a Duna vize, oszt ott mostuk a lábunkat. Nem mertem lejjebb menni. Jaj, mondom, belecsúszok. Visszatérve két éjszaka aludtunk Siófokon. Három napig voltunk, az utazással együtt. Az egyik éjszaka borzasztó esővihar lett, de nem olyan vihar, mint mostanában, hogy tör-zúz, hanem szakadó eső, oszt aki nem jól állította össze a sátrat, mindenkit felvert a víz. Reggel mindenütt a gatyák ki voltak

teregetve. Az elnök a harmadik vagy negyedik sátorban aludt, azokat is felverte a víz. Bakó Sanyi a gatyát letette, a fürdőgatyát vagy a klott gatyát ott teregette. Nem volt még száraz se, amit felvegyen helyette. Úgyhogy aztán volt húzás, voltak jó vicces emberek. „Na, te is otthon nem tudsz megfürödni? Ide kellett jönni?” Ott jöhettek-mehettek, aki tudta a járást, meg aki szeretett menni. Jó volt, nagyon jó. Az ilyeneket nem is lehet elmondani. Csak látni kellett ott azt a társaságot.

Végül

Ott kint a tanyán bent az erdőben laktunk, az hozzátartozott az életünkhöz. Semmi nem tűnt fel akkor, mert minden természetes volt. Ha találtunk egy kis virágot, elmentünk mellette. Mert ott minden tanyánál volt szőlőskert, virágoskert, oszt azt csak gondoztuk. Kint a mezőn olyan jó volt lenni, aaaj! Nem lehet azt elmesélni azt az élményt, amit ennyi idő alatt végigél az ember. [...]. Már özvegy koromban, mikor egyedül laktam, bejött a tanyáról a két öcsém. Mondom: „Ide figyeljtek! Én kimegyek a tanyára, de én elibem ne gyertek, mert én gyalog akarok bemenni az állomástól a tanyáig.” Azon az úton kell menni az állomáshoz, amelyiken én iskolába jártam Bokorhegyre. Ki is mentem. Előtte már régen nem voltam, és akkor is autóval mentünk, de most én gyalog mentem végig az állomástól a tanyáig. Hát azt mondtam, hogyha nem jártam volna ezen az úton annyit, mint amit jártam, eltévedtem volna. Kevesebb a tanya, kevesebb a lakó, a házak, ami úgy az út mellett voltak. Az erdő felnőtt, az út menti fák az égig érnek. Jaj, mondom, hát ez se volt itt, az se volt itt, hát hun van ennek a teteje. Annyira elváltozott még a táj is. Sok tanyát lebontottak, nem laknak már benne.

Fényképalbum

Fénykép címe:	Fák és madarak napja
Interjúalany neve:	Nagy Antalné sz. Bodnár Julianna
A fénykép készítésének helye:	Debrecen, Halápi erdő
A fénykép készítésének éve:	1931
Kulcsfigura:	Bodnár Julianna

Ez a kép az akkori halápi erdőhivatal erdejében készült a fák és madarak napján, ezért vagyunk itt kivirágozva. Dalolva mentünk az iskolából, mert nem messze volt az erdőőri központ a bokorhegyi tanyasi iskolához. Délelőtt virágot szedtünk, énekeltünk, játszottunk, délután inkább sportesemények voltak: zsákban szaladás, futás, kötélhúzás, magasugrás. Játék, fiúk–lyányok vegyesen. Egész nap ezzel telt az idő, s akkor, mikor ennek vége lett, akkor a tanító úr összecsoportosított bennünket, s a mindig erre az alkalomra vett pereceket – mert minden évben májusban kimentünk oda – feltűzte egy zsinigre, és ezeket a felfűzött pereceket – ami volt annyi körülbelül, ahány gyerek – végül nekünk adta. De nem csak úgy egyszerűen, hanem megfogta a madzag egyik végét, a másikat meg kioldta, közben megpördítette, mi meg ott álltunk és vártuk, hogy lendül majd a karja, és hogy erre szórja majd a pereceket. Ehelyett az ellenkező irányba repült mind! Ennyi volt. Négy óra után meg jöttünk vissza. Mert én is 3,5 kilométerre laktam az iskolától, és még haza is kellett menni, úgyhogy hosszú volt az út.

Öten voltunk testvérek. Rajtam kívül [*alulról a harmadik sorban jobbról a második*] még három testvérem látható a képen. A legkisebb öcsém, Anti valahogy akkor szülehetett,

amikor a kép készült, így ő nincs rajta. De a húgom és a másik két öcsém bizony ott vannak, mert mindannyian ugyanabba az iskolába jártunk. Margit tőlem csak két évvel volt fiatalabb, akkor 9 éves volt, közvetlenül jobbra térdel mellettem, hajában világos szalag van. Gábor és köztem öt év volt, ő ekkor 6 éves lehetett, alulról a második sorban, balról a negyedik helyen ül. Az ő ölében meg Imre öcsém könyököl, féloldalasan feküdvé, aki úgy 8 éves forma lehetett. De a képen látható még két későbbi sógornóm is. Különös módon ők is testvérek voltak. Batári Piroska, aki a tanító néni előtt közvetlenül balra áll, fején virágkoszorúval, később Imrének lett a felesége. A testvére, Katalin az én hátam mögött áll, Piroskától hárommal jobbra pózol, szintén koszorúval a fején; ő Gábor öcsémnek lett a felesége. Még egy rokonom látható ezen a felvételen: unokatestvérem, Szabó Rózsi, aki a tanító nénitől balra áll. A tanító nénit Bánki Gáborné, Horváth Margitnak hívták.

Fénykép címe:	Családommal a budapesti Iparkiállítás alkalmából
Interjúalany neve:	Nagy Antalné sz. Bodnár Julianna
A fénykép készítésének helye:	Budapest, Újpest
A fénykép készítésének éve:	1940-1942 között
Kulcsfigura:	Bodnár Julianna

Budapesten, az újpesti északi műhelynél, a Landler állomásnál, a bakterház udvarán készült a kép. A hátunk megett ment a szajoli vasút; az itt nem is látszik, mert azt az épület éppen takarja. Ennek az állomásnak volt az állomásfőnöke az én unokatestvérem, Szabó András, aki ezt a felvételt is készítette. A fővárosi ipari vásárra és kiállításra mentünk ekkor, és náluk szálltunk meg. A kiállítás nagyon szép emlék. Ott aztán mindenféle termék volt: kezdve az ipari, kereskedelmi dolgoktól, egészen a gyönyörű állatokig minden látható volt. Óriási volt!

A szállásunk – ami a háttérben látható valamelyest – olyan jó kis polgáris, rendes lakás volt. Mindennel fel volt szerelve a bakterház, még olyan kert is tartozott hozzá a vasút mentén, hogy még sertést is tudtak hizlalni Andrásék. Az ikerház – mert az két család részére volt kialakítva – két kétszobás, előszobás, kiskonyhás volt; mind a két lakáshoz nyári konyha is tartozott. Csak egy kis kerítés választotta el az udvari részt, ám egyik a másikhoz át tudott járni, nem kellett kívül menni.

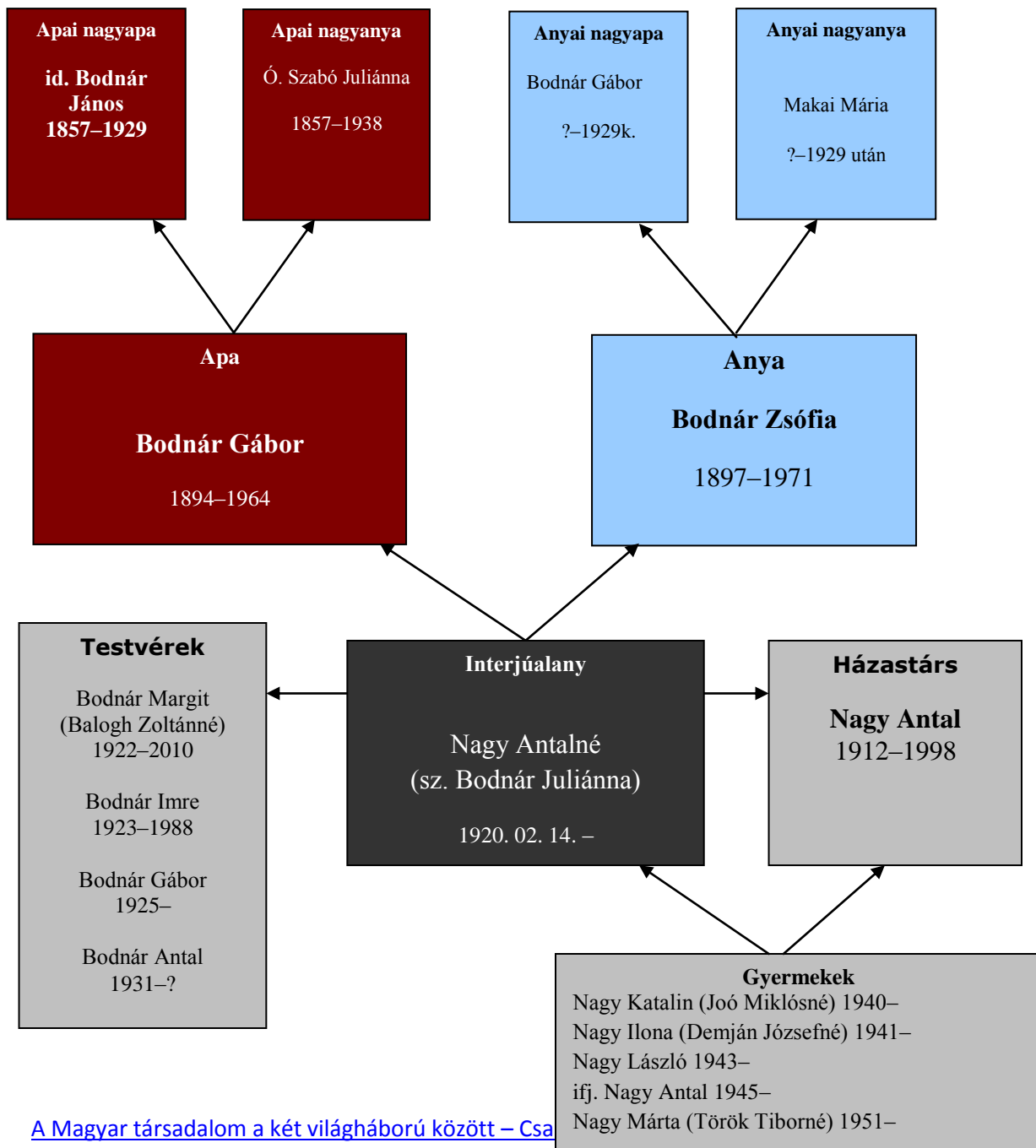
Ide, a vendégségbe vittünk magunkkal tiszta ruhát, meg felpakoltunk: egy korsó bor, megpucolt csirke, sütemény. Úgy mentünk. Csak városiak voltak ezek, csak ott leszünk egy vagy két nap, így vittünk mindent. Azt hiszem, két vagy három nap voltunk. Két éjszaka. Úgy aludtunk aztán, hogy pótágy volt meg surdék, úgy mondtuk a szalmazsáknak – nem volt matrac meg ez, meg az. Surdék! Vagy pedig két pokróc volt

leterítve, nyár volt. Az ember nyáron könnyen alszik, meg könnyű vendégeskedni, nem úgy, mint télen. De forma-forma volt ez az életszínvonal a miénkkel, csak ők ugye, városiak voltak, és csak a munkahelynek megfelelően többet kellett fordítaniuk a megjelenésre meg a ruházatra. Ők városon laktak, mink meg a tanyán. Ennyi volt a különbség.

Összesen kétszer-háromszor voltunk náluk. Olyan sűrűn nem mehettünk, mert mink csak gazdálkodtunk továbbra is. Volt olyan év, hogy aztán nem is voltunk náluk

A kép jobb szélén a „sógornőm” ül, akinek a feje egy pöttyös kendővel van bekötve. Úgy mondtam neki, hogy sógornőm, de valójában csak az én unokatestvéremnek, ifj. Szabó Antalnak, a Landler vasútállomás főnökének volt a felsége. A képet az unokatestvérem, András készítette, azért nincs rajta a felvételen. A kislány, Mária és a kisfiú, András pedig az ők közös gyermekeik. A kép bal szélén a tényleges sógornőm, Bodnár Imréné, Batári Piroska ül. A férje, az én öcsém, Imre az egyetlen férfi a képen. Piroska mellett én ülök, én mellettem jobbról, köztem és az öcsém között pedig Ilona ül; az ő férje munkatársa volt az unokatestvéremnek, Andrásnak. Ők a bakterház másik felében laktak. Lényegében szomszédok voltak egymással.

Családfa

Az interjúalany és családja

Interjúalany

Teljes név: **Nagy Antalné, sz. Bodnár Juliánna**
Születési hely és idő: Debrecen, 1920
Hol élt még: -
Iskolai végzettség: 3 elemi + 2 ismétlő
Foglalkozás: háztartásbeli
Nemzetiség: magyar
Vallás: református

Testvér 1.

Teljes név: **Bodnár Margit (Balogh Zoltánné)**
Születési hely és idő: Debrecen, 1922
Hol élt még? Hajdúböszörmény (1939-2010)
Halálozási hely és idő: Hajdúböszörmény, 2010
Iskolai végzettség: 4 polgári
Foglalkozás: alkalmazott (temetkezési vállalat)
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Házastárs: Balogh Zoltán
Gyermekei: Margit, Éva, Zoltán, Gábor

Testvér 2.

Teljes név: **Bodnár Imre**
Születési hely és idő: Debrecen, 1923
Hol élt még: -
Halálozási hely és idő: Debrecen, 1988
Iskolai végzettség: 3 elemi + 2 ismétlő
Foglalkozás: gazdálkodó
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Házastárs: n.a.
Gyermekei: Imre, Zoltán

Testvér 3.

Teljes név: **Bodnár Gábor**
Születési hely és idő: Debrecen, 1925

Hol élt még: -
Halálózási hely és idő: -

Iskolai végzettség: 3 elemi + 2 ismétlő
Foglalkozás: gazdálkodó
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Házastárs: n.a.
Gyermekei: Éva, Gábor

Testvér 4.

Teljes név: **Bodnár Antal**
Születési hely és idő: Debrecen, 1931
Hol élt még: -
Halálózási hely és idő: -
Iskolai végzettség: 4 gimnázium + 4 gépipari technikum
Foglalkozás: vasmunkás, élelmiszer kiskereskedő, karbantartó
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Házastárs: n.a.
Gyermekei: Anikó, Péter

Házastárs

Teljes név: **Nagy Antal**
Születési hely és idő: Hajdúböszörmény, 1912
Hol élt még: Debrecen
Halálózási hely és idő: Debrecen, 1998
Iskolai végzettség: 3 elemi + 2 ismétlő, 3 év hentesinas
Foglalkozás: hentes-mészáros, magánfuvarozó
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Szülei:

Testvérei: Nagy Sándor, Hajdúböszörmény, gazdálkodó, elemi isk. végz.
Nagy János, Hajdúböszörmény, gazdálkodó, elemi isk. végz.

Nagy Margit, Hajdúböszörmény, Budapest, háztartási alk., elemi végz.

Nagy Zsuzsanna, Hajdúböszörmény, háztartásbeli, elemi isk. végz.

Gyermeke 1.

Teljes név: **Nagy Katalin (Joó Miklósné)**
Születési hely és idő: Debrecen, 1940
Hol élt még: -
Halálozási hely és idő: -
Iskolai végzettség: ipari iskola
Foglalkozás: cukrász
Nemzetiség: magyar
Vallás: n.a.
Házastárs : Joó Miklós
Gyermekei: Joó Miklós (1959), 25 éve az USA-ban él, 5 gyermeke van
(Miklós, Rita, Dávid, Norbert, Ádám)
Joó Judit (1966), két gyermeke van (Alma, Gerda)

Gyermeke 2.

Teljes név: **Nagy Ilona (Demján Józsefné)**
Születési hely és idő: Debrecen, 1941
Hol élt még? -
Halálozási hely és idő: -
Iskolai végzettség: gimnázium
Foglalkozás: irodai alkalmazott (állami gazdaság)
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Házastárs: Demján József
Gyermekei: Demján Tamás (1961), mérleghitelesítő, két gyermek
(Balázs, Zsuzsa)

Gyermeke 3.

Teljes név: **Nagy László**
Születési hely és idő: Debrecen, 1943
Hol élt még? -
Halálzási hely és idő: -
Iskolai végzettség: 8 általános
Foglalkozás: sofőr
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Házastárs:
Gyerek: Nagy László (1973), Nagy Márta (1981)

Gyermeke 4.

Teljes név: **Ifj. Nagy Antal**
Születési hely és idő: Debrecen, 1945
Hol élt még? -
Halálzási hely és idő: -
Iskolai végzettség: ipari tanonciskola
Foglalkozás: géplakatos
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Házastárs:
Gyerek: Nagy Enikő (1970), Nagy Róbert (1976)

Gyermeke 5.

Teljes név: **Nagy Márta (Török Bálintné)**
Születési hely és idő: Debrecen, 1951

Hol élt még? -
Halálózási hely és idő: -
Iskolai végzettség: 8 általános
Foglalkozás: betanított munkás (kötő- szövőgyárban)
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Házastárs: Török Bálint
Gyerek: Török Tibor (1975), Török Orsolya (1979)

Apa

Teljes név: **Bodnár Gábor**
Születési hely és idő: Debrecen-Haláp, 1894
Hol élt még: -
Halálózási hely és idő: Debrecen, 1961
Iskolai végzettség: 3 elemi + 2 ismétlő
Foglalkozás: gazdálkodó
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Testvérei: id. Bodnár János, gazdálkodó (gyermekei: István, János, Margit, Erzsébet, Katalin, Juliánna)
Varga Lajosné, sz. Bodnár Juliánna (gyermek: János)
Veres Jánosné, sz. Bodnár Zsuzsanna (gyermekei: József, Gábor, János, Juliánna, Mária, Erzsébet)
Szabó Antalné sz. Bodnár Sára (gyermekei: Róza, Margit, Mária, Katalin, Antal)

Apai nagyapa

Teljes név: **id. Bodnár János**
Születési hely és idő: Debrecen, 1857
Hol élt még: -
Halálózási hely és idő: Debrecen, 1929

Iskolai végzettség: n.a.
Foglalkozás: gazdálkodó
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Szülei:
Testvérei: n.a.

Apai nagyanya

Teljes név: **Bodnár Jánosné, sz. Ó. Szabó Juliánna**
Születési hely és idő: Hajdúböszörmény, 1854
Hol élt még: Debrecen
Halálozási hely és idő: Debrecen, 1938
Iskolai végzettség: tudott írni-olvasni
Foglalkozás: htb
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Szülei:
Testvérei: Ó. Szabó Rebeka

Anya

Teljes név: **Bodnár Gáborné, sz. Bodnár Zsófia**
Születési hely és idő: Hajdúböszörmény, 1897
Hol élt még: Debrecen
Halálozási hely és idő: Debrecen, 1971
Iskolai végzettség: elemi
Foglalkozás: htb
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Testvérei: Bodnár Mária (sz. 1897 után, nem volt gyermeke),
Bodnár Antal (sz. 1897 után, gyermekei: Róza, Antal,
Ferenc)

Anyai nagypapa

Teljes név: **Bodnár Gábor**
Születési hely és idő: Hajdúböszörmény, n.a.
Hol élt még: -

Halálozási hely és idő: n.a., 1929 körül
Iskolai végzettség: írni-olvasni tudott
Foglalkozás: gazdálkodó
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Szülei:
Testvérei: Bodnár Sándor (2 fiú). Bodnár Zsigmond (1 v. 2 fiú),
Bodnár Antal (2 fiú, 1 lány), Bodnár Sára (1 fiú), Bodnár
Zsuzsánna (2 lány), Bodnár Imre (nem volt gyermeke)

Anyai nagyanya

Teljes név: **Bodnár Gáborné, sz. Makai Mária**
Születési hely és idő: Hajdúböszörmény, n.a.
Hol élt még: -
Halálozási hely és idő: Hajdúböszörmény, 1929 után
Iskolai végzettség: n.a.
Foglalkozás: htb
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Szülei:
Testvérei Cs. Varga Antal (féltestvér)